

PROSTORNA DIMENZIJA DEPOPULACIJE HRVATA U BOSNI I HERCEGOVINI

SPATIAL DIMENSION OF DEPOPULATION OF CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

KSENIJA BAŠIĆ¹, MARTIN MALOVIĆ²

¹ Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Trg Marka Marulića 19/II, 10000 Zagreb, Hrvatska / *University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Geography, Zagreb, Croatia*, e-mail: kbasic@geog.pmf.hr

² Agencija za podršku informacijskim sustavima i informacijskim tehnologijama, Paljetkova 18, 10001 Zagreb, Hrvatska / *Information System and Information Technologies Support Agency, Zagreb, Croatia*, e-mail: martin.malovic@apis-it.hr

* autor za kontakt / *corresponding author*

DOI: 10.15291/geoadria.3905

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 9-9-2022

Prihvaćeno / *Accepted*: 26-9-2022

Od prvog austro-ugarskog popisa stanovništva na području Bosne i Hercegovine najveći udio Hrvata u ukupnom stanovništvu utvrđen je 1948. godine, a otada se, zbog intenzivnog iseljavanja, svakim sljedećim popisom smanjivao. Unatoč tome broj Hrvata kontinuirano je rastao do 1971. godine jer je do tada visoki prirodni priraštaj pokrivao demografske gubitke uzrokovane migracijom, no nakon toga iseljavanje postaje determinirajuća sastavnica ukupnoga kretanja. U ratu, devedesetih godina, poginulo je između osam i devet tisuća Hrvata, no znatno su veći demografski gubici nastali prisilnom migracijom. Od 312 000 izbjeglih Hrvata u zemlju ih se vratilo manje od 30 %, a toliko je i raseljenih koji su se vratili u svoje domove. Kao posljedica toga iz nekih su dijelova Bosne i Hercegovine Hrvati potpuno nestali, oko polovine ih je koncentrirano u zapadnoj Hercegovini i Završju, dio u hrvatskim enklavama u središnjoj Bosni i Bosanskoj Posavini dok ostali čine manjinu uglavnom u većinski bošnjačkim područjima. Odljevom stanovništva u optimalnoj radnoj i reproduktivnoj dobi ubrzano je demografsko starenje i smanjen bioreprodukcijski potencijal stanovništva te nakon kratkotrajne natalitetne kompenzacije u prvim poratnim godinama dolazi do pada rodnosti i povećanja smrtnosti. Loša ekonomska situacija i politička nestabilnost u poslijeratnom razdoblju doveli su do pada fertiliteta i rastućeg trenda iseljavanja, naročito nakon pristupanja Hrvatske Europskoj uniji. Sveukupno se broj Hrvata u Bosni i Hercegovini od 1991. do 2013. godine smanjio za 216 000, odnosno 28,4 %, a trend smanjenja se nastavlja. Najnepovoljniju demografsku perspektivu imaju Hrvati u područjima gdje ih je najmanje – Republici Srpskoj i pretežno bošnjačkim kantonima. Povoljnija obilježja i potencijal za revitalizaciju imaju u središnjoj Bosni, a relativno najbolja je demografska slika Hrvata u zapadnoj Hercegovini i Završju – najvećem kontinuiranom području s većinskim hrvatskim stanovništvom. Međutim, uz aktualne negativne trendove jedino hitna provedba odgovarajuće razvojne i populacijske politike može osigurati dugoročnu opstojnost i konstitutivnost Hrvata u Bosni i Hercegovini.

KLJUČNE RIJEČI: Hrvati, Bosna i Hercegovina, demografska obilježja, depopulacija

Since the start of census taking, the largest share of Croats in the total population of Bosnia and Herzegovina was recorded in 1948; this share has been reduced in every subsequent census due to intense emigration. Despite this, the total number of Croats continued to grow until 1971 because high natural increase compensated for the demographic losses caused by emigration. However, after 1971 emi-

gration became the determinant component of total change. In the war following the collapse of Yugoslavia in the 1990s, 8,000–9,000 Croats were killed, but there were considerably greater demographic losses caused by forced migration. Less than 30% of the 312,000 Croatian refugees returned to the country, and the same proportion of displaced people returned to their homes. As a result, Croats have completely disappeared from some parts of Bosnia and Herzegovina; roughly half of the remaining Croats are concentrated in western Herzegovina and Završje, and some are in Croatian enclaves in central Bosnia and Bosnian Posavina, while the remainder mostly live as minorities in Bosniak majority areas. This exodus of population, of the optimal age for work and reproduction, accelerated demographic aging and reduced the reproductive potential of the population; following a short ‘baby boom’ in the first few years after the war, birth rates fell and mortality rates rose. The poor economic situation and political instability in the post-war era resulted in a fertility decline and an increasing trend of emigration, especially after Croatia’s accession to the European Union. The number of Croats in Bosnia and Herzegovina decreased by roughly 216,000 in the period from 1991 to 2013 (28.4%) and the negative trend continues into present day. Croats with the worst demographic prospects are those living in areas where there are few of them, i.e. in the Republika Srpska and Bosniak cantons. Croats in central Bosnia have more favourable characteristics and potential for revitalization, while those in western Herzegovina and Završje (the largest continuous area with majority Croatian population) are in the best position in terms of demographics. However, considering current negative trends, only the urgent implementation of the appropriate development and population policy can ensure that Croats are constituent people in Bosnia and Herzegovina and their long-term existence there.

KEY WORDS: Croats, Bosnia and Herzegovina, demographic characteristics, depopulation

UVOD

Zbog geografskog položaja na kojem se preklapaju utjecaji različitih kulturno-civilizacijskih krugova i specifičnoga historijsko-geografskog razvoja Bosnu i Hercegovinu karakteriziraju heterogeni narodnosni i vjerski sastav stanovništva. U ratu koji je u procesu raspada Jugoslavije zahvatio Bosnu i Hercegovinu poginulo je oko sto tisuća ljudi, više od dva milijuna je raseljeno, a narodnosni sastav pojedinih dijelova države znatno je promijenjen. Rat je završen prihvaćanjem Daytonskog sporazuma 1995. godine, prema kojem je Bosna i Hercegovina ustrojena kao federalna država dvaju entiteta: bošnjačko-hrvatske Federacije Bosne i Hercegovine te Republike Srpske, a definirana je kao država triju konstitutivnih naroda: Bošnjaka (prema vjeroispovijesti većinom muslimana), Srba (većinom pravoslavaca) i Hrvata (većinom katolika).

Na prostor današnje Bosne i Hercegovine Hrvati se doseljavaju u sedmom stoljeću, a u dodiru s kršćanskim starosjediocima polako prihvaćaju kršćanstvo. Do osmanskih osvajanja u petnaestom stoljeću većinu stanovništva činili su katolici, a manjinu pravoslavci u istočnim krajevima i pripadnici Crkve bosanske. Uz islamizaciju, osmansku vlast obilježilo je doseljavanje muslimana i Vlaha iz drugih dijelova Južnoistočne Europe i iseljavanje Hrvata u dijelove Hrvatske koji nisu bili pod osmanskom vlašću. U devetnaestom stoljeću osmanska vlast slabi pa dolazi do blagog obrata dotadašnjih trendova i rasta udjela Hrvata. Potpadanjem Bosne i Hercegovine pod austro-ugarsku vlast intenzivira se doseljavanje Hrvata iz Hrvatske i iseljavanje muslimana u preostale dijelove Osmanskog Carstva (MARIĆ, 2017.). Unatoč tome udio Hrvata do Prvoga svjetskog rata dostiže tek 23 %, što je i dalje znatno manje nego prije osmanskih osvajanja te Hrvati ostaju treći po brojnosti narod u Bosni i Hercegovini (Tab. 1.). U okviru Jugoslavije najveći udio Hrvata utvrđen je popisom 1948., a otada se svakim sljedećim popisom smanjivao zbog intenzivnog iseljavanja u države Srednje Europe i Hrvatsku. Hrvati su iseljavanjem iz Bosne i Hercegovine bili zahvaćeni više

INTRODUCTION

Due to its geographical position at the edge of several spheres of influence of various cultures and specific historical and geographical development, Bosnia and Herzegovina is characterized by an ethnically and religiously heterogeneous population. Roughly 100,000 people were killed in Bosnia and Herzegovina during the war following the collapse of Yugoslavia, nearly 2 million were displaced, and the ethnic composition of certain parts of the country was significantly altered. The war ended with the ratification of the Dayton Agreement in 1995, according to which Bosnia and Herzegovina was established as a federal state with two entities: the Bosniak-Croat Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska, and further defined as a state of three constituent peoples: Bosniaks (mostly Muslims), Serbs (mostly Orthodox Christians), and Croats (mostly Catholics).

Croats arrived in the area of Bosnia and Herzegovina in the 7th century CE, where they came into contact with local Christians and were gradually converted. Until the Ottoman conquests in the 15th century, the majority of the population was Catholic, while the minority were Orthodox (in the eastern regions) and members of the Bosnian Church. Along with spreading Islam, Ottoman rule was characterized by immigration of Muslims and Vlachs from other parts of Southeast Europe, and emigration of Croats to parts of Croatia not under Ottoman control. Ottoman rule weakened in the 19th century, which resulted in a reversal of trends, i.e. the share of Croats in the total population started to grow. As Bosnia and Herzegovina came under Austro-Hungarian rule, the inflow of Croats from Croatia and the outflow of Muslims to areas still under the control of the Ottoman Empire intensified (MARIĆ, 2017). The share of Croats rose to 23% prior to the First World War, which was still significantly less than before the Ottoman conquest. This is the root of how Croats came to be the least numerous constituent people of Bosnia and Herzegovina (Tab. 1). Within the framework of Yugoslavia, the highest share of Croats in Bosnia and Herzegovina was recorded in 1948. This share has been reduced with each successive census, as Croats emigrated to Central European countries or to Croatia in large numbers. Croats emigrated from Bosnia and Her-

TABLICA I. Broj i udio Hrvata u Bosni i Hercegovini po popisima stanovništva od 1879. do 2013. godine
TABLE I Number and share of Croats in Bosnia and Herzegovina according to population censuses from 1879 to 2013

Godina popisa / Census year	Broj Hrvata (katolika)* / Number of Croats (Catholics)*	Udio (%) Hrvata u ukupnom stanovništvu / Share (%) of Croats in total population
1879.	(209 391)	(18,1)
1885.	(265 788)	(19,9)
1895.	(334 142)	(21,3)
1910.	(434 061)	(22,9)
1921.	(444 309)	(23,5)
1931.	(547 949)	(23,6)
1948.	614 123	23,9
1953.	654 229	23,0
1961.	711 666	21,7
1971.	772 491	20,6
1981.	758 140	18,4
1991.	760 852	17,4
2013.	544 780	15,4

* Sve do popisa 1948. godine nije iskazivan narodnosni sastav stanovništva, već samo jezični i vjerski sastav. Kako su velika većina Hrvata katolici, Srba pravoslavci, a Bošnjaka muslimani, vjerski sastav može poslužiti za približno utvrđivanje narodnosnog sastava

* Until the 1948 census, the ethnic composition of the population was not recorded, rather only the linguistic and religious composition. As the majority of Croats are Catholics, Serbs Orthodox Christians, and Bosniaks Muslims, thus religious composition can serve as an approximation for ethnic composition

Izvor / Source: URL 10; VUKŠIĆ, 2010.

od ostalih naroda¹ jer su bili pretežno ruralno stanovništvo, ispodprosječno zastupljeni u javnim službama te se u hrvatske krajeve slabije ulagalo (CVITKOVIĆ, 2005.). Unatoč tome broj Hrvata kontinuirano je rastao do 1971. godine jer je do tada visoki prirodni priraštaj pokrivao demografske gubitke uzrokovane migracijom, no nakon toga iseljavanje postaje determinirajuća sastavnica ukupnoga kretanja (JUKA, 1995.). Rat u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine na Hrvate je utjecao izrazito negativno, a u nekim su dijelovima zemlje gotovo u potpunosti nestali.

PREDMET RADA I DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Predmet ove analize su prostorno diferencirani učinci rata i poslijeratnih okolnosti na dinamička i strukturna obilježja Hrvata u usporedbi

¹ Da je iseljavanje Hrvata bilo intenzivno i jače nego iseljavanje drugih naroda potvrđuju i podaci o stanovništvu koje privremeno boravi u inozemstvu iz 1991. godine, prema kojima je 91 498 Hrvata živjelo u inozemstvu, što čini 12 % ukupno popisanih Hrvata i 39,1 % ukupnog broja građana Bosne i Hercegovine u inozemstvu te godine (DZS RBiH, 1994.).

zegovina to a greater extent than other ethnicities¹ because they were a predominantly rural population and underrepresented in public offices and politics, and less investment was made in majority Croatian regions (CVITKOVIĆ, 2005). Despite this, the number of Croats was continuously growing until 1971 because of high natural increase that outweighed losses from emigration. However, after 1971, emigration became the determining aspect of total population change (JUKA, 1995). The war in Bosnia and Herzegovina, from 1992 to 1995, had an extremely negative effect on Croats, who disappeared completely from some parts of the country.

THE TOPIC AND RELEVANT RESEARCH

The subject of this analysis is the spatially differentiated effects of war and post-war circumstances on the dynamics and structural characteristics of Croats

¹ That is confirmed by population data on those temporarily residing abroad from 1991, according to which 91,498 Croats were living abroad, which was 12.0% of the total Croatian population of Bosnia and Herzegovina and 39.1% of the total number of citizens of Bosnia and Herzegovina living abroad that year (DZS RBiH, 1994.).

s ostalim stanovništvom Bosne i Hercegovine. Brojna su istraživanja demografskih obilježja naroda Bosne i Hercegovine pa tako i Hrvata. Zbog heterogenog narodnog i vjerskog sastava stanovništva čak i u radovima u kojima etnička demografija nije glavna tema autori se često osvrnu na demografska obilježja pojedinih naroda. U suvremenom razdoblju interes za ovu tematiku još je i pojačan upravo zbog velikih demografskih i političkih posljedica rata. U tom smislu treba istaknuti nekoliko publikacija koje donose više relevantnih radova:

- Zbornik radova znanstvenog skupa *Hrvati u BiH: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet* (ur. Markešić, 2010.), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo
- Zbornik radova s Međunarodnoga znanstveno-stručnog skupa *Demografska kriza hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini* (ur. Muselinović, 2017.), Motrišta 93-94, Matica hrvatska Mostar i Hrvatska akademija za znanost i umjetnost u Bosni i Hercegovini
- *Demografske i etničke promjene u BiH* (ur. Cvitković, 2017.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Opći je zaključak kako su rat i loša ekonomska i politička situacija u postkonfliktnom razdoblju Bosni i Hercegovini oduzeli nekoliko desetljeća donekle normalnoga demografskog razvoja, zbog čega se danas potpuno nespremna suočava s posttranzicijskim problemima depopulacije i starenja. Pri tome su Hrvati kao najmalobrojniji i najviše demografski oslabljeni dotadašnjom emigracijom u najnepovoljnijem položaju, čime je ugrožena njihova opstojnost kao konstitutivnog naroda.

U ovome radu pokušava se identificirati područja s relativno povoljnijim demogeografskim obilježjima Hrvata, koja bi uz odgovarajuću razvojnu i populacijsku politiku mogla biti nositelji opstanka Hrvata i multinacionalnoga karaktera Bosne i Hercegovine.

in comparison to the rest of the population of Bosnia and Herzegovina. There is a number of papers that deal with the demographic characteristics of the peoples of Bosnia and Herzegovina, and of Croats by extension. Due to the heterogeneous ethnic and religious composition of the population, authors often deal with the demographic characteristics of a given people even if ethnic demography is not the main focus of the paper. In the modern era, interest in this topic is still strong because of the significant demographic and political consequences stemming from the war. In that regard, several publications with relevant papers should be highlighted:

- Conference proceedings: *Croats in Bosnia and Herzegovina: problems regarding constitutional position, cultural development, and national identity* (Markešić, I., ed., 2010), Faculty of Law, University of Zagreb, and the Centre for Democracy and Law Miko Tripalo;
- International conference proceedings: *Demographic Crisis of Croatian People in Bosnia and Herzegovina* (Muselinović, J., ed., 2017), Motrišta 93-94, the Croatian Heritage Foundation Mostar and the Croatian Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina;
- *Demographic and Ethnic Changes in Bosnia and Herzegovina* (Cvitković, I., ed., 2017), Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo.

It is the general conclusion that the war, and the poor economic and political situation in the post-conflict era in Bosnia and Herzegovina wiped out several decades of relatively normal demographic development. Due to this, the country is today ill-equipped to face the post-transitional problems of depopulation and population ageing. As the least numerous and most demographically weakened group due to previous emigration, Croats are in the poorest position and their long-term existence as a constituent people is threatened.

This paper attempts to identify areas with relatively favourable demographic characteristics for Croats, which, along with appropriate developmental and population policies, could be the basis for ensuring that Croats and the country's multi-national character persist.

IZVORI I METODOLOŠKE NAPOMENE

Uz relevantnu znanstvenu i stručnu literaturu, u ovome radu analizirani su podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), Federalnog zavoda za statistiku (FZS) i Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske (RZSRS). Zbog manjkave migracijske statistike za procjenu migracijskog salda korišteni su i podaci Katoličke crkve o broju vjernika.²

Pri usporedbi broja stanovnika različitih popisnih godina korišten je ukupan broj stanovnika svakoga popisa, bez obzira na metodološke razlike. U popisu 2013. godine prvi put je za utvrđivanje ukupnog broja stanovnika primijenjen koncept „uobičajenog stanovništva“, no njime su obuhvaćene i osobe koje žive i rade u inozemstvu, ali su se u vrijeme popisa zatekle u svojem prebivalištu u Bosni i Hercegovini.³ To je u biti slično kao što su se u popisima 1991. i prije osobe na privremenom radu u inozemstvu vodile kao dio ukupnog stanovništva.

Pri izračunu stope rodnosti pojavio se problem jer su u pograničnim područjima česti slučajevi poroda u Hrvatskoj koji nisu obuhvaćeni evidencijom Federalnog zavoda za statistiku. Tako je, primjerice, općina Neum imala 17 rođenih Hrvata od 2009. do 2013. godine prema FZS-u, a 205 Hrvata u dobnoj skupini od 0 do 4 godine prema popisu 2013.; za općinu Posušje odgovarajuće vrijednosti su 770 i 1231, za općinu Ljubuški 984 i 1315, a slično je i u drugim pograničnim općinama. Zbog toga je prosječna stopa rodnosti za razdoblje od 2009. do 2013. godine izračunata iz broja stanovnika u dobnoj skupini od 0 do 4 godine (uz pretpostavku da je to približan broj rođenih u tih pet godina) i ukupnog broja stanovnika prema popisu 2013. Prosječna stopa smrtnosti izračunata je prema službenim podacima o broju umrlih. Isto

² To je moguće zbog uske povezanosti narodnosne i vjerske strukture stanovništva: prema popisu 2013. godine 98 % Hrvata bili su prema vjeroispovijesti katolici, a 98 % katolika bili su prema narodnosti Hrvati (URL 12).

³ Republika Srpska nije priznala rezultate popisa koje je objavila BHAS, već je RZSRS objavio vlastite podatke o ukupnom broju stanovnika, koji ne uključuju dio stanovništva u inozemstvu. Ovdje su korišteni podaci BHAS-a za cijelu Bosnu i Hercegovinu, uključujući Republiku Srpsku.

SOURCES AND NOTES ON METHODOLOGY

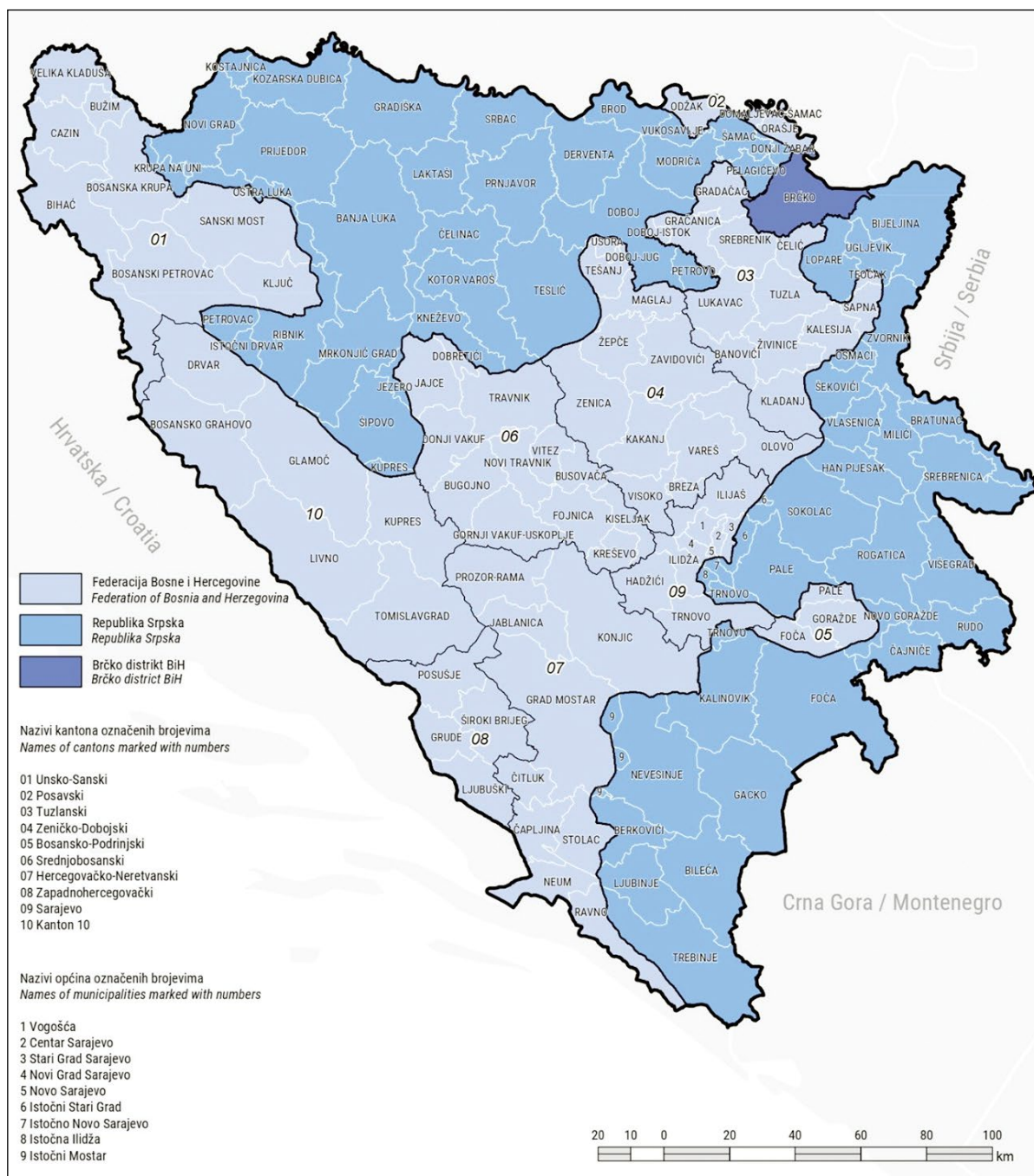
Along with relevant scientific and academic literature, this paper uses data from the Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (BHAS), Federal Institute of Statistics (FZS), and Republika Srpska Institute of Statistics (RZSRS). Due to inadequate migration statistics, data obtained from the Catholic Church regarding the number of the faithful were used for approximation of net migration.²

The total population from each census was used, regardless of methodological differences in how it was gathered, when comparing population from various years. The 2013 census was the first that used the 'place of usual residence' concept to determine the total population. Nevertheless, people that lived and worked abroad, but happened to be in Bosnia and Herzegovina during census taking, were also included in the total population.³ This is essentially similar to the 1991 and earlier censuses, in which those temporarily working abroad were documented as part of the total population.

Calculating the birth rate was problematic because women in border areas often come to Croatia to give birth, and these births are not documented by FZS. Thus, for example, the Municipality of Neum documented the birth of 17 Croats from 2009 to 2013 according to FZS, but there were 205 Croats aged 0–4 according to the 2013 census; the Municipality of Posušje had similar discrepancy, 730 births and 1,231 Croats aged 0–4, as did the Municipality of Ljubuški with 984 births and 1,315 Croats aged 0–4. This is also the case in other border municipalities. Because of that, the average birth rate for the period from 2009 to 2013 was calculated using the number of residents aged 0–4 (the assumption being that this is closer to the actual number of children born during those 5 years) and the total population. The average mortality rate was calculated according to official data. The

² This is possible due to the close link between the ethnic and religious composition of the population: according to the 2013 census, 98% of Croats were catholic, and 98% of Bosnia and Herzegovina's Catholic population were Croats (URL 12).

³ The Republika Srpska did not recognize the census results published by BHAS, rather RZSRS published their own data regarding the total population, which did not include those living abroad. This paper uses the data of BHAS for the entirety of Bosnia and Herzegovina, including the Republika Srpska.

SLIKA 1. Administrativna karta Bosne i Hercegovine

FIGURE 1 Administrative map of Bosnia and Herzegovina

Izvor / Source: URL 3

načelo primijenjeno je i u prikazu kretanja rodno-
sti i smrtnosti Hrvata (Sl. 8.), tj. broj rođenih za
svaku godinu uvećan je relativno onoliko koliko
je bilo više Hrvata u dobnoj skupini od 0 do 4
godine na popisu 2013. u odnosu na broj rođenih
Hrvata prema službenim godišnjim statistikama.
Usporedba kretanja rodno- i smrtnosti Hrvata i
ukupnoga stanovništva Bosne i Hercegovine (Sl.
7.) prikazana je prema službenim podacima o ro-
đenima i umrlima.

same principle was also applied to calculate change
in the number of births and deaths among Croats
(Fig. 8), i.e. the number of births for each year was
increased according to the number of Croats in the
0–4 age group in the 2013 census in relation to the
number of births in the official statistics. Comparison
of change in the number of births and deaths between
Croats and the total population of Bosnia and Her-
zegovina (Fig. 7) is shown according to official data.

Since data on the gender structure of Croats by

Budući da podaci o spolnoj strukturi Hrvata po petogodištima nisu dostupni, a da se koeficijent feminiteta Hrvata (103,4) i ukupnoga stanovništva Bosne i Hercegovine (103,8) neznatno razlikuju, dobno-spolna „piramida“ Hrvata dobivena je uz pretpostavku da ni u spolnom sastavu Hrvata i ukupnoga stanovništva po petogodištima nema znatne razlike, tj. primjenom spolne strukture ukupnoga stanovništva na dobnu strukturu hrvatskoga stanovništva.

Statistički podaci analizirani su na razini cijele države, entiteta, kantona i općina. Prema aktualnoj administrativno-teritorijalnoj podjeli Federacija BiH sastoji se od 10 kantona podijeljenih u 79 općina, Republika Srpska podijeljena je u 62 općine, a jednu općinu čini Distrikt Brčko⁴ (Sl. 1.). U razmatranjima na najnižoj prostornoj razini zbog premale populacije izuzete su općine s udjelom Hrvata manjim od 1 %.

RAZMJESTAJ HRVATSKOG STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prostorni razmještaj Hrvata u Bosni i Hercegovini vrlo je neravnomjeran. Ističu se tri područja s većom koncentracijom Hrvata: zapadna Hercegovina s jugozapadnom Bosnom (Završje) i južnim dijelom istočne Hercegovine, središnja Bosna i Bosanska Posavina (Sl. 2.). Takav razmještaj uglavnom je rezultat političkih i demografskih procesa tijekom osmanske vlasti, socijalističkog razdoblja i rata devedesetih godina prošlog stoljeća.

Veći dio Bosne i Hercegovine pao je pod vlast Osmanskog Carstva bez većeg otpora. Međutim, sjeverne i zapadne krajeve današnje Bosne i Hercegovine Osmanlije su osvojili tek u drugoj polovici šesnaestoga stoljeća, nakon stogodišnjih vojnih sukoba. Kako je predosmansko hrvatsko katoličko stanovništvo tada uglavnom izbjeglo u sjevernije krajeve Hrvatske ili stradalo u sukobima, taj je prostor ostao demografski opustošen. Kasnije su na taj prostor osmanske vlasti doseljavale srpsko pravoslavno stanovništvo iz istočne Hercegovine,

⁴ Posebna administrativna jedinica pod izravnim suverenitetom Bosne i Hercegovine.

five-year age groups are not available, and the femininity ratios of Croats (103.4) and the total population of Bosnia and Herzegovina (103.8) differ slightly, the age-sex pyramid of Croats was obtained on the assumption that there is also no significant difference in the gender composition of Croats and the total population by five-year age groups, i.e. applying the gender structure of the total population to the age structure of the Croatian population.

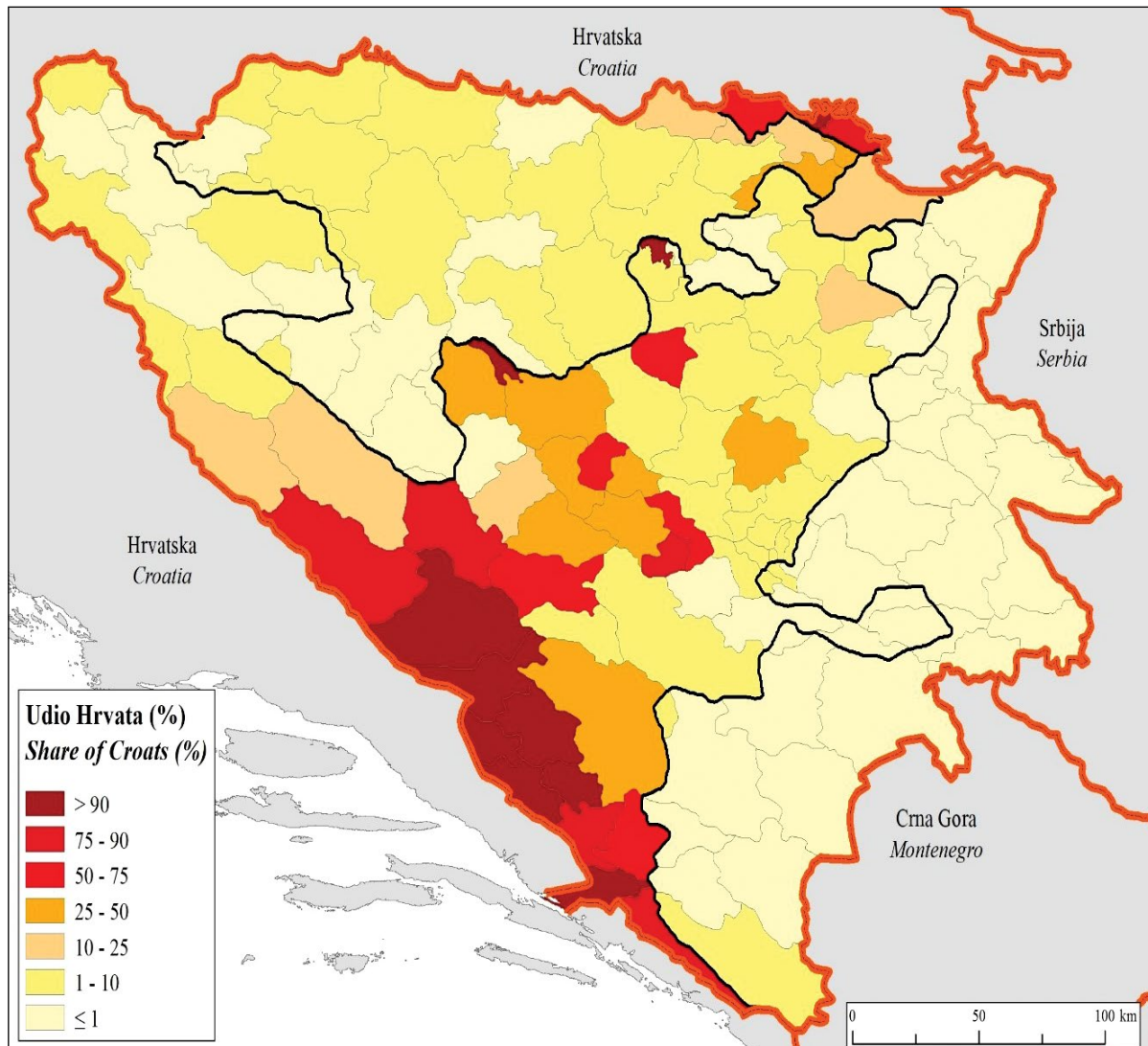
Statistical data were analysed on the state, entity, canton, and municipality level. According to the current administrative and territorial division, the Federation of Bosnia and Herzegovina consists of 10 cantons that are divided into 79 municipalities. The Republika Srpska is divided into 62 municipalities, and the District of Brčko has a special status⁴ (Fig. 1). When looking at the lowest territorial level, municipalities where Croats made up less than 1% of the population were disregarded.

DISTRIBUTION OF THE CROATIAN POPULATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

The spatial distribution of Croats in Bosnia and Herzegovina is very unbalanced. There are three areas with a large concentration of Croats: western Herzegovina with south-western Bosnia (Završje) and the southern part of eastern Herzegovina, central Bosnia and Bosnian Posavina (Fig. 2). This distribution is mainly the result of political and demographic processes dating from Ottoman rule, the socialist era, and the war in the 1990s.

The Ottoman Empire conquered much of contemporary Bosnia and Herzegovina with relative ease in the 15th century. The northern and western parts of Bosnia and Herzegovina were conquered later, in the second half of the 16th century, after nearly a century of conflict. This resulted in the area being demographically abandoned, as the pre-Ottoman era Croatian Catholics fled the Ottoman advance or became victims of it. The Ottomans would later settle Orthodox Christian Serbs from eastern Herzegovina, western Montenegro and Sandžak into those areas, which, as a result, today have a

⁴ A special administrative unit under the direct sovereignty of Bosnia and Herzegovina.

SLIKA 2. Udio Hrvata po općinama Bosne i Hercegovine prema popisu 2013. godine
FIGURE 2 Share of Croats by municipality of Bosnia and Herzegovina, according to the 2013 census

Izvor / Source: URL 12

zapadne Crne Gore i Sandžaka tako da taj prostor danas ima vrlo nizak udio Hrvata. Na većem dijelu današnje Bosne i Hercegovine, koji su Osmanlije osvojili bez većih sukoba, nije bilo znatnih demografskih gubitaka, ali je provedena intenzivna islamizacija. Taj proces osobito je zahvatio gusto naseljene krajeve uz doline rijeka i važnije prometne pravce. Zbog toga je udio Hrvata u tim krajevima danas nizak, a koncentrirani su u brdovitijim i izoliranijim krajevima poput zapadne Hercegovine i Završja te središnje Bosne (MRDULJAŠ, 2008.).

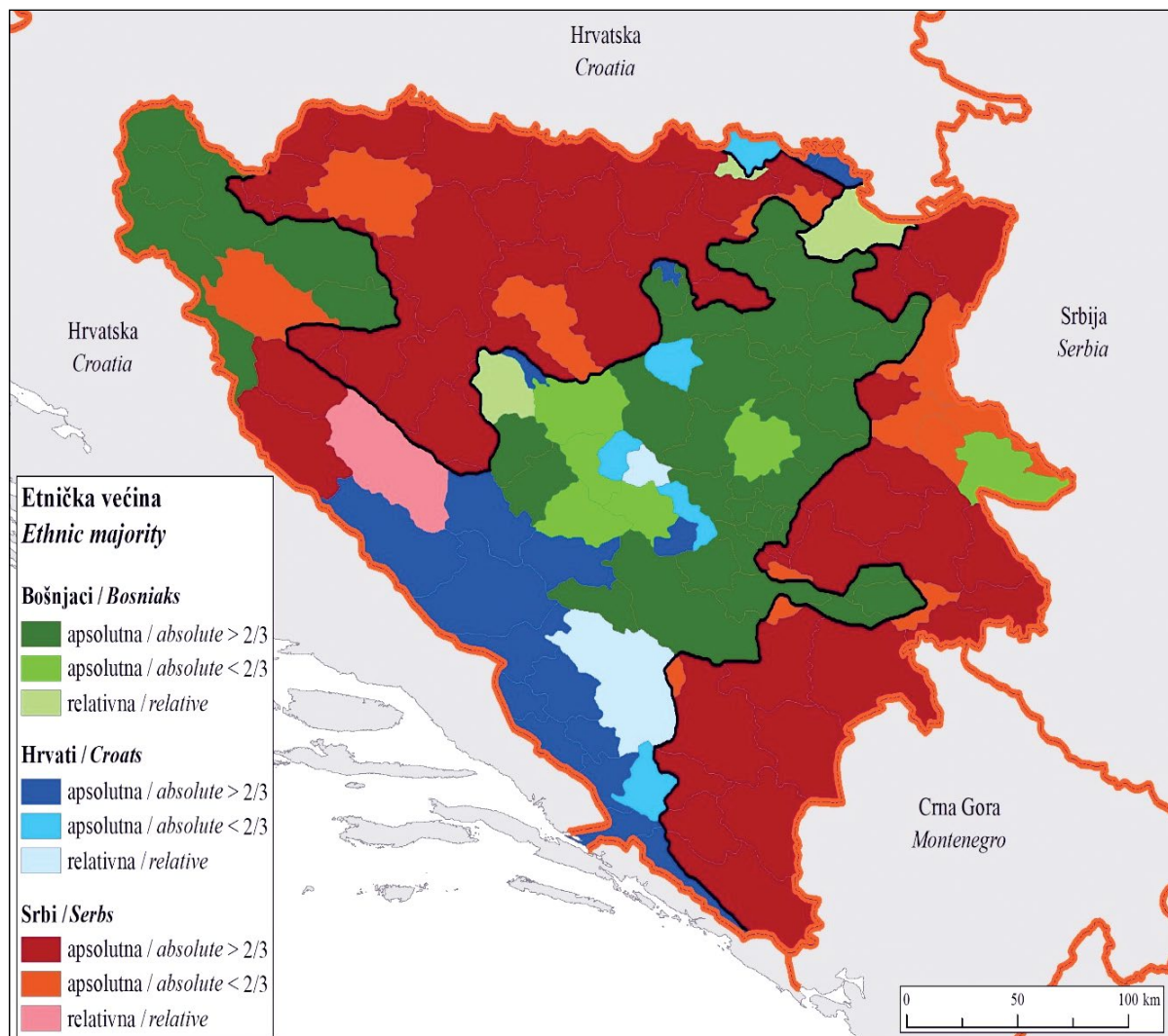
U socijalističkom razdoblju bila je izražena migracija selo-grad i iseljavanje u inozemstvo, koje je najviše zahvatilo Hrvate⁵. Stoga udio Hrvata opa-

very low proportion of Croats. The areas of Bosnia and Herzegovina that the Ottomans conquered without major conflicts did not have significant demographic losses, but there was intense proselytizing, i.e. efforts to convert the local population to Islam. This process most heavily affected densely-populated areas, typically found along river valleys and important trade routes. Due to this, the share of Croats in such areas is very low, and they are mostly concentrated in hilly or isolated areas such as western Herzegovina, Završje and central Bosnia (MRDULJAŠ, 2008).

During the socialist era, there was considerable rural-urban migration as well as emigration, which affected Croats most strongly⁵. Due to this, the

⁵ Od 1971. do 1991. godine migracijski saldo Hrvata u Bosni i Hercegovini iznosio je -165 905 osoba, odnosno -21,5 % nji-

⁵ In the period from 1971 to 1991, the net migration of Croats in Bosnia and Herzegovina was -165,905 people, i.e. -21.5%

SLIKA 3. Općine Bosne i Hercegovine po etničkoj većini prema popisu 2013. godine

FIGURE 3 Municipalities of Bosnia and Herzegovina by ethnic majority, according to the 2013 census

Izvor / Source: URL 12

da, posebno u etnički miješanim krajevima poput središnje Bosne, Bosanske Posavine i okolice Mostara u Hercegovini. Nakon rata devedesetih godina značajno je smanjeno područje koje naseljavaju Hrvati, osobito u Bosanskoj Posavini i središnjoj Bosni. Prema popisu 2013. godine, Hrvati su činili apsolutnu većinu stanovništva u 22 općine te relativnu većinu u dvije općine – sve u Federaciji Bosne i Hercegovine. U ostalim dijelovima Federacije dominiraju Bošnjaci, a u Republici Srpskoj Srbi (Sl. 3.).

Dio zapadne Hercegovine koji čini Zapadno-hercegovački kanton jedan je od najhomogenijih hrvatskih etničkih prostora, s udjelom Hrvata od

share of Croats fell, especially in ethnically-mixed areas such as central Bosnia, Bosnian Posavina and the surroundings of Mostar in Herzegovina. After the war in the 1990s, the areas inhabited by Croats, especially in Bosnian Posavina and central Bosnia, had significantly shrunk. According to the 2013 census, Croats were the absolute ethnic majority in 22 municipalities and a relative majority in two municipalities – all in the Federation of Bosnia and Herzegovina. The remaining parts of the Federation are dominated by Bosniaks, and Serbs are the majority ethnicity throughout the Republika Srpska (Fig. 3).

The part of western Herzegovina that consists

hova broja 1971. godine. Istodobno stopa ukupne neto migracije Muslimana (Bošnjaka) iznosila je -4,3 %, a Srba -16,9 % (MARKOVIĆ, 1995.).

of their number in 1971. In the same period, the net migration rate of Bosniaks (Muslims) and Serbs was -4.3% and -16.9% respectively (MARKOVIĆ, 1995.).

98,8 %, što je slično udjelu Hrvata u najhomogenijem dijelu Hrvatske, Hrvatskom zagorju. Hrvati su dominantna većina i u Posavskom kantonu (77,3 %) i Kantonu 10 (76,8 %). Ta tri kantona definirana su u političkom smislu kao hrvatski kantoni. Blagu većinu Hrvati čine u Hercegovačko-neretvanskom kantonu (53,3 %), a značajnu manjinu (38,3 %) u Srednjobosanskom kantonu. Ta dva kantona definirana su u političkom smislu kao mješoviti kantoni Hrvata i Bošnjaka, a zaštitnim mehanizmima onemogućeno je preglasavanje i vlast jednog naroda nad drugim. U ostalih pet kantona Bošnjaci čine dominantnu većinu stanovništva, a samo u Zeničko-dobojskom kantonu udio Hrvata veći je od 10 %. U tom se kantonu nalaze jedine dvije općine s hrvatskom većinom izvan hrvatskih ili mješovitih kantona, Usora i Žepče. U Distriktu Brčko Hrvati čine 20,7 % stanovništva, a koncentrirani su uglavnom u ruralnim područjima u zapadnom i središnjem dijelu distrikta. U Repu-

of West Herzegovina Canton is one of the most ethnically homogeneous Croatian areas, with Croats making up 98.8% of the population, which is similar to the most ethnically homogeneous area of Croatia: Hrvatsko Zagorje. Croats are also the dominant majority in Posavina Canton (77.3%) and in Canton 10 (76.8%). These three cantons are politically defined as Croatian cantons. Croats are a slight majority in Hercegovina-Neretva Canton (53.3%), and a significant minority (38.3%) in Central Bosnia Canton, which are defined as mixed Bosniak-Croatian cantons. The legal mechanisms put in place by the Dayton Agreement prevent any one of the constituent peoples from gaining authority over another.

The other five cantons of the Federation have majority Bosniak populations, and the only canton in which the share of Croats is over 10% is Zenica-Doboj. Zenica-Doboj Canton contains the only two municipalities (Usora and Žepče) with a ma-

TABLICA 2. Broj Hrvata, udio u ukupnom stanovništvu i udio u ukupnom broju Hrvata u Bosni i Hercegovini po entitetima i kantonima prema popisu 2013. godine

TABLE 2 The number of Croats, their share in total population, and their share in the total Croatian population in Bosnia and Herzegovina, by entity and canton according to the 2013 census

Područje / Area	Broj Hrvata / Number of Croats	Udio (%) u ukupnom stanovništvu / Share (%) in total population	Udio (%) u ukupnom broju Hrvata u BiH / Share (%) in total number of Croats in BiH
Bosna i Hercegovina / Bosnia and Herzegovina	544 780	15,4	100,0
Federacija Bosne i Hercegovine / Federation of Bosnia and Herzegovina	497 883	22,4	91,4
Unsko-sanski kanton / Una-Sana Canton	5 073	1,9	0,9
Posavski kanton / Posavina Canton	33 600	77,3	6,2
Tuzlanski kanton / Tuzla Canton	23 592	5,3	4,3
Zeničko-dobojski kanton / Zenica-Doboj Canton	43 819	12,0	8,0
Bosansko-podrinjski kanton / Bosnia-Podrinje Canton	24	0,1	0,0
Srednjobosanski kanton / Central Bosnia Canton	97 629	38,3	17,9
Hercegovačko-neretvanski kanton / Herzegovina-Neretva Canton	118 297	53,3	21,7
Zapadnohercegovački kanton / West Herzegovina Canton	93 725	98,8	17,2
Kanton Sarajevo / Sarajevo Canton	17 520	4,2	3,2
Kanton 10 / Canton 10	64 604	76,8	11,9
Republika Srpska / Republic of Srpska	29 645	2,4	5,4
Distrikt Brčko / Brcko District	17 252	20,7	3,2

Izvor / Source: URL 12

blici Srpskoj Hrvati čine samo 2,4 % stanovništva, a najveći udio imaju u dijelovima Bosanske Posavine koji su prostorno blizu Posavskom kantonu i Distriktu Brčko.

Od ukupnog broja Hrvata u Bosni i Hercegovini 91,4 % živi u Federaciji Bosne i Hercegovine, 5,4 % u Republici Srpskoj, a 2,4 % u Distriktu Brčko. Kanton s najvećim brojem Hrvata i jedini s više od sto tisuća Hrvata je Hercegovačko-neretvanski, u kojem živi 21,7 % Hrvata Bosne i Hercegovine. U dva mješovita kantona živi nešto više Hrvata (39,6 % ukupnog broja) nego u tri hrvatska (35,2 %), a znatno manje Hrvata (16,5 %) živi u pet većinski bošnjačkih kantona (Tab. 2.).

Hrvate u Bosni i Hercegovini karakterizira izrazito nizak stupanj urbanizacije (URL 10). Samo 29,5 % Hrvata živjelo je u urbanim naseljima 2013. godine, dok je prosjek za cijelu zemlju 42,7 % (što je također malo u odnosu na druge europske države). Nema veće razlike u stupnju urbanizacije Hrvata u Federaciji Bosne i Hercegovine (30 %) i Republici Srpskoj (31,3 %), dok je u Distriktu Brčko izrazito nizak (9,5 %). Od 31 urbanog naselja (računajući administrativno dezintegrirano Sarajevo kao jedan grad; URL 13) s više od 10 000 stanovnika 2013. godine (URL 12) jedino Mostar ima hrvatsku većinu, i to relativnu (Tab. 3.). Drugi po veličini grad s hrvatskom većinom je Novi Travnik, s višestruko manjim brojem stanovnika. Slabija koncentracija Hrvata u urbanim naseljima vuče korijene još iz vremena osmanske vlasti, a to se ni kasnije nije znatno promijenilo jer se socijalna mobilnost Hrvata očitovala više u vanjskoj migraciji nego u migraciji selo-grad (JUKA, 1995.).

Od deset najvećih gradova s hrvatskom većinom (Tab. 3.) četiri su u Hercegovini, četiri u središnjoj Bosni, a dva u Završju. U Bosanskoj Posavini, unatoč znatnoj koncentraciji Hrvata, ne postoji ni jedno urbano naselje s hrvatskom većinom,⁶ a nije postojalo ni 1991. godine kada je Hrvata tu bilo znatno više (URL 12; DZS

⁶ Primjeri izrazito niske koncentracije Hrvata u središnjem urbanom naselju u odnosu na okolni prostor u Bosanskoj Posavini: Brčko (udio Hrvata u općini 20,7 %, u naselju Brčko 3,5 %, u ostalim naseljima 36,2 %), Odžak (udio Hrvata u općini 61,7 %, u naselju Odžak 20,4 %, u ostalim naseljima 94,1 %) i Orašje (udio Hrvata u općini 87,3 %, u naselju Orašje 37,4 %, u ostalim naseljima 98,4 %).

majority Croatian population outside of the Croatian cantons and the mixed cantons. Croats make up 20.7% of the population of the District of Brčko, and they are mainly concentrated in rural areas in its western and central parts. In the Republika Srpska, Croats make up a mere 2.4% of the population, and the largest share is found in parts of Bosnian Posavina that are near Posavina Canton and the District of Brčko.

Of the total number of Croats in Bosnia and Herzegovina, 91.4% live in the Federation of Bosnia and Herzegovina, 5.4% in the Republika Srpska, and 2.4% in the District of Brčko. The canton with the largest number of Croats and the only one with more than 100,000 Croats is Herzegovina-Neretva Canton, which is home to 21.7% of the country's Croatian population. There is a slightly larger share of the total Croatian population in the two mixed cantons (39.6%) than in the three Croatian ones (35.2%), and a significantly smaller share is divided among the five Bosniak cantons (16.5%) (Tab. 2).

Croat settlements in Bosnia and Herzegovina are characterized by a very low level of urbanization (URL 10). Only 29.5% of the country's Croatian population lived in urban settlements in 2013, while the average on the state level was 42.7% (which is also low when compared to other European countries). There are no large differences in the level of urbanization of Croats in the Federation (30.0%) and in the Republika Srpska (31.3%), while their level of urbanization in the District of Brčko is exceptionally low (9.5%). Of the country's 31 urban settlements (counting administratively divided Sarajevo as a single city; URL 13) with more than 10,000 inhabitants in 2013 (URL 12), only Mostar has a majority Croatian population (Tab. 3). The second largest city with a Croatian majority is Novi Travnik, with several times smaller population than Mostar. The weak concentration of Croats in urban areas has its roots in the era of Ottoman rule and has not significantly changed since then, because the social mobility of Croats has been expressed more via emigration than rural-urban migration (JUKA, 1995).

Of the ten largest cities with Croatian majorities (Tab. 3), four are in Herzegovina, four are in central Bosnia, and two are in Završje. In Bosnian Posavina, despite significant concentrations of Croats, there are no urban settlements with a majority Croatian popu-

TABLICA 3. Najveća urbana naselja s hrvatskom većinom u Bosni i Hercegovini po broju stanovnika i udjelu Hrvata prema popisu 2013. godine

TABLE 3 Largest urban settlements with Croatian majority population in Bosnia and Herzegovina by total population and share of Croatian population, according to the 2013 census

Naselje / Settlement	Broj stanovnika / Population	Udio Hrvata (%) / Share (%) of Croats
Mostar	60 195	49,0
Novi Travnik	9 008	53,5
Livno	7 927	62,1
Jajce	7 172	45,6
Vitez	6 329	61,8
Posušje	6 267	99,6
Široki Brijeg	6 149	99,7
Čapljina	5 774	81,8
Tomislavgrad	5 587	81,9
Gornji Vakuf-Uskoplje	4 831	49,7

Izvor / Source: URL 12

RBiH, 1993.). Nedostatak većih gradova kao centara razvoja koji bi spriječili jače iseljavanje stanovništva velik je razvojni problem za Hrvate Bosne i Hercegovine danas, kao što je bio i u prošlosti.

KRETANJE STANOVNIŠTVA

Ukupno kretanje stanovništva od 1991. do 2013. godine

Razdoblje između posljednja dva popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini obilježile su velike demografske promjene uzrokovane ponajprije ratom. U ratu je poginulo oko sto tisuća ljudi, oko 2,2 milijuna stanovnika bilo je prisiljeno napustiti svoje domove (MLJPI BiH, 2002.), a narodnosni sastav pojedinih dijelova države znatno je promijenjen. U ratu su na prostoru Bosne i Hercegovine djelovale tri nacionalne vojske: bošnjačka Armija Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH), Hrvatsko vijeće obrane (HVO) i Vojska Republike Srpske (VRS). Kako se za vrijeme rata mijenjala kontrola prostora, tako se mijenjala i narodnosna struktura, uglavnom prisilnom migracijom pripadnika svih triju naroda s dijelova teritorija pod kontrolom protivničkih vojski na teritorije pod kontrolom njihove nacionalne vojske (PEJANOVIĆ, 2010.). Konačno razgraničenje teritorija pod kontrolom različitih vojski utvrđeno je Daytonskim spora-

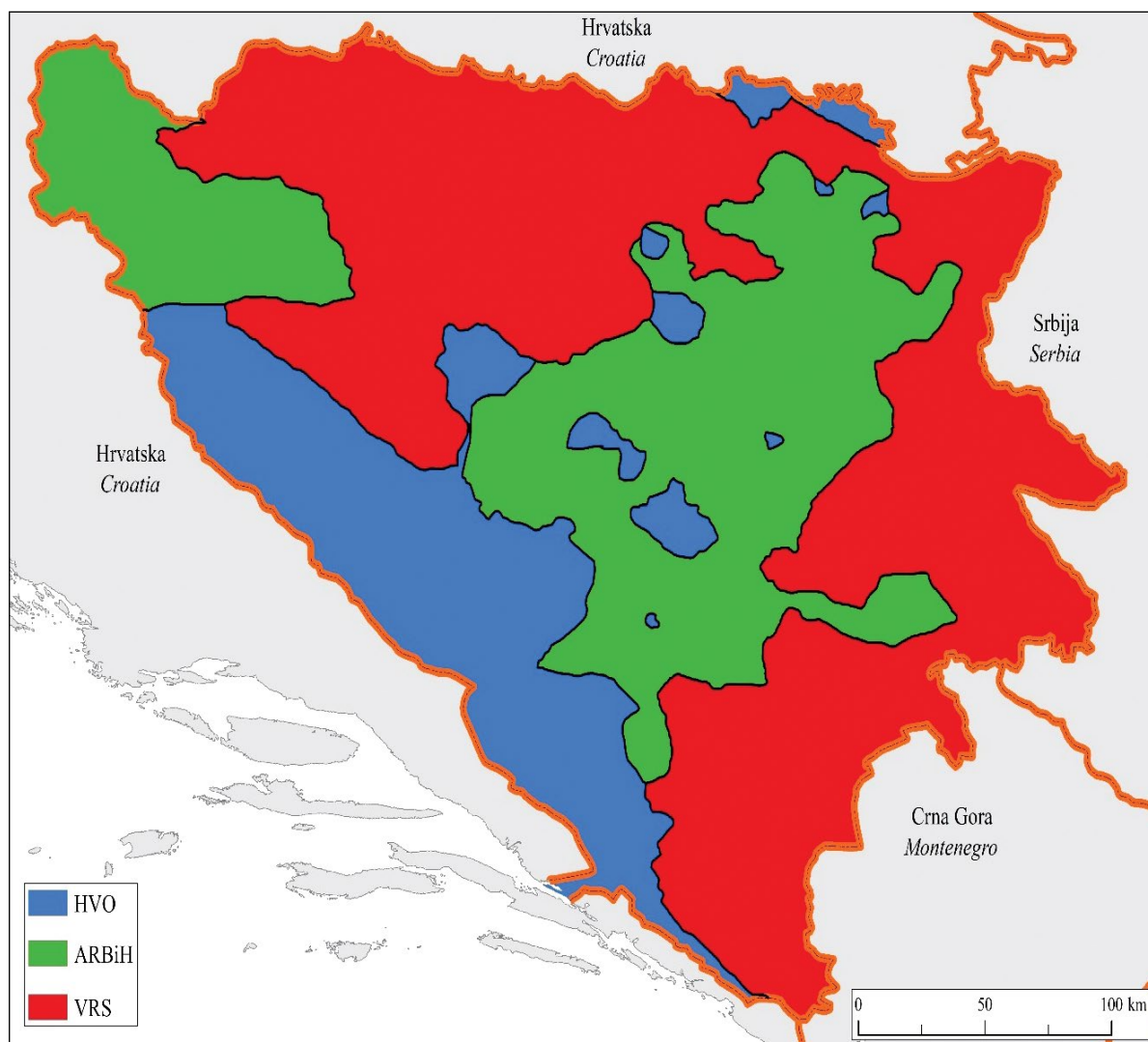
tion,⁶ nor were there any in 1991 when there were many more Croats in the area (URL 12; DZS RBiH, 1993). The lack of larger (Croatian majority) cities as centres of development that would help stem emigration is as much of a development problem for Croats in Bosnia and Herzegovina today as it has been in the past.

POPULATION CHANGE

Total population change from 1991 to 2013

The period between the last two population censuses in Bosnia and Herzegovina was characterized by great demographic changes, caused foremost by war. Roughly 100,000 people were killed in the war, about 2.2 million were forced to leave their homes (MLJPI BiH, 2002), and the ethnic composition of certain areas was drastically altered. Three ethnic armed forces were active in Bosnia and Herzegovina during the war: the Bosniak Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina (ARBiH), the Croatian Defence Council (HVO), and the Army of the Republika Srpska

⁶ Examples of very low concentrations of Croats in central urban settlements in relation to the surrounding area in Bosnian Posavina: Brčko (share of Croats in the district is 20.7%, while the share in Brčko itself is only 3.5%, and 36.2% in the district's remaining settlements), Odžak (the share of Croats in the municipality is 61.7%, while in the city of Odžak it is 20.4%, and 94.1% in the municipality's remaining settlements), and Orašje (the share of Croats in the municipality is 87.3%, while in the city of Orašje it is 37.4%, and 98.4% in the municipality's remaining settlements).

SLIKA 4. Područja Bosne i Hercegovine pod kontrolom triju nacionalnih vojski nakon Daytonskog sporazuma 1995. godine
FIGURE 4 Areas of Bosnia and Herzegovina under control of the three national armies following the Dayton Agreement of 1995 (HVO = Croatian Defence Council, ARBiH = Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina, VRS = Army of the Republika Srpska)

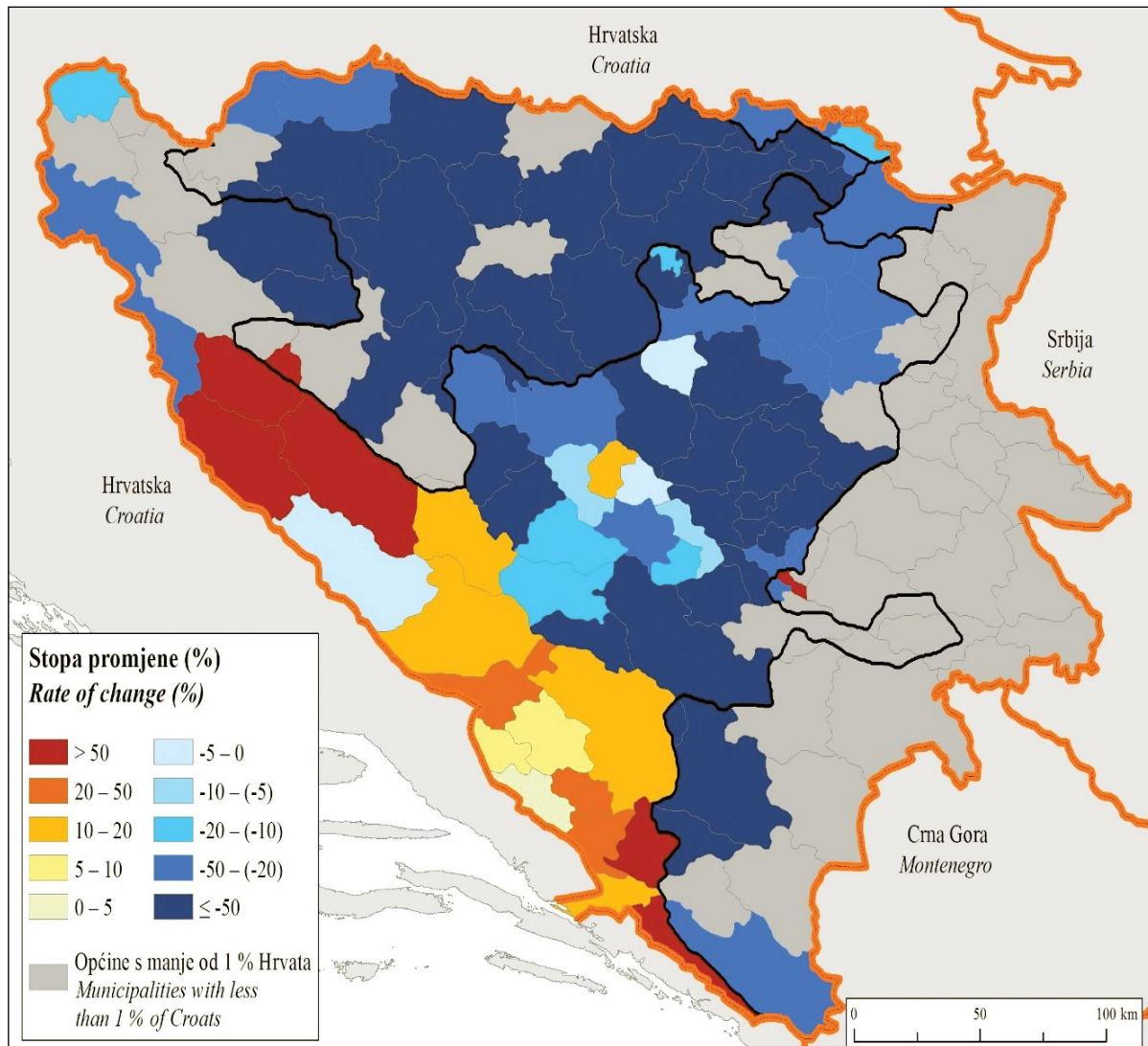
Izvor / Source: URL 1

zumom 1995. godine.⁷ Tim sporazumom područje pod kontrolom VRS-a postalo je Republika Srpska, a područja pod kontrolom ARBiH-a i HVO-a dijelovima Federacije BiH. Pri kraju rata, a i sljedećih nekoliko godina, ta su područja bila etnički vrlo homogena, a kasnije je došlo do djelomičnog povratka stanovništva drugih nacionalnosti (MRDULJAŠ, 2013.). Međutim, proces povratka izbjeglog stanovništva na područja pod kontrolom drugih naroda bio je uglavnom neuspješan zbog opstrukcije političkih vlasti naroda koji su kontrolirali određeni prostor,

(VRS). As control of the territory changed throughout the conflict, the ethnic composition changed with it, mainly in the form of forced migration of members of all three ethnicities from territories controlled by enemy forces to the areas controlled by friendly forces (PEJANOVIĆ, 2010). The final division of territory under control of the various armies was determined in the Dayton Agreement in 1995.⁷ According to the Dayton Agreement, the territory under control of VRS became the Republika Srpska, and the areas under control of ARBiH and HVO became the Federation of Bosnia and Herzegovina. Near the end of the

⁷ Sporazumom je provedena i djelomična razmjena teritorija, a nakon sporazuma pod kontrolom VRS-a bilo je 49 %, ARBiH-a 30 %, a HVO-a 21 % površine Bosne i Hercegovine.

⁷ The agreement included a partial exchange of territory, after which the VRS controlled 49%, ARBiH 30%, and HVO 21% of the area of Bosnia and Herzegovina.

SLIKA 5. Stopa promjene broja Hrvata po općinama od 1991. do 2013. godine
FIGURE 5 Rate of change in the number of Croats by municipality, from 1991 to 2013

Izvor / Source: URL 10

ali i vlasti naroda koji je izbjegao s određenog prostora jer se izbjeglo stanovništvo nastojalo naseliti u dijelove države pod vlašću toga naroda radi homogenizacije narodnosnog sastava (PEJANOVIĆ, 2010.). Prostor pod kontrolom HVO-a nije bio kompaktan i sastojao se od više cjelina (MRDULJAŠ, 2013.). Najveći prostorno povezani dio pod kontrolom HVO-a bio je u Hercegovini sa Završjem, dok je u Srednjoj Bosni područje pod kontrolom HVO-a bilo podijeljeno na više dijelova, kao i u Bosanskoj Posavini (Sl. 4.).

Upravo je kontrola prostora najviše utjecala na kretanje broja Hrvata od 1991. do 2013. godine. Na prostoru pod kontrolom HVO-a broj Hrvata se povećao zbog doseljavanja iz ostalih dijelova Bosne i Hercegovine ili blago smanjio u slabije razvijenim područjima i područjima

war and several years thereafter, these two entities were ethnically very homogeneous, but this changed gradually as some members of the population belonging to other ethnicities returned to their homes (MRDULJAŠ, 2013). The process of the return of refugee population into areas under the control of another ethnicity was, however, largely unsuccessful due to obstruction on the part of local government officials, and also due to the fact that various political figures continued to resettle refugees in specific areas with the goal of creating ethnically homogenized territories (PEJANOVIĆ, 2010). The area under control of HVO was spread out and consisted of many individual parts (MRDULJAŠ, 2013). The largest continuous part under HVO control was in Herzegovina and Završje, while the areas of central Bosnia under HVO control were divided, as well as those in Bosnian Posavina (Fig. 4).

gdje su se vodile intenzivne borbe, dok se u područjima koja nisu bila pod kontrolom HVO-a jako smanjio (Sl. 5., Tab. 4.). U 24 općine s hrvatskom većinom prema popisu 2013. godine broj Hrvata veći je za 5,5 %, a u ostalim općinama manji za 57,5 % u odnosu na 1991. godinu (URL 10).

Do porasta broja Hrvata došlo je u Zapadno-hercegovačkom, Hercegovačko-neretvanskom i Kantonu 10, koji su bili uglavnom pod kontrolom HVO-a te je zabilježeno doseljavanje Hrvata izbjeglih iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine. U tom smislu relativnim se porastom osobito ističu općine Drvar (1680,6 %), Glamoč (392,4 %) i Bosansko Grahovo (73,9 %), u kojima većinu stanovništva čine Srbi, ali su pred kraj rata došle pod kontrolu HVO-a.⁸ Najveći apsolutni porast zabilježen je u općini Mostar (8 309). Izraziti pad broja Hrvata zabilježen je u većinski bošnjačkim općinama Konjic (-9 960 ili -86,5 %) i Jablanica (-1 535 ili -68,3 %), koje su bile gotovo u potpunosti pod kontrolom ARBiH-a.

Veći pad broja Hrvata karakterizira Posavski i Srednjobosanski kanton, čije je dijelove kontrolirao HVO, no bili su poprište intenzivnih sukoba. U Posavskom kantonu broj Hrvata smanjen je u svim općinama, a u Srednjobosanskom jako varira od općine do općine, ovisno o događanjima u ratu. Broj Hrvata porastao je jedino u općini Vitez (za 1 675, odnosno 13,2 %), a najveći pad zabilježile su općine Travnik (-10 648 ili -41,4 %) i Bugojno (-10 264 ili -64 %), koje su bile većinom pod kontrolom ARBiH-a, te općina Dobretići (-3 094 ili -65,6 %), koja je veći dio rata bila pod kontrolom VRS-a, a pred kraj rata došla je pod kontrolu HVO-a.

U ostalim kantonima, čiji teritorij je većinom bio pod kontrolom ARBiH-a, broj Hrvata smanjen je više od 30 %, a u većini općina više od 50 %. Nešto su bolje prošle općine s hrvatskom većinom – Usora (-18,4 %) i Žepče (-0,6 %), koje su većim dijelom bile pod kontrolom HVO-a. Najvećim padom ističu se općine Zenica (-14232 ili -63,2 %), Kakanj (-13 583 ili -82

It was the control of territory that had the greatest impact on change in the number of Croats from 1991 to 2013. In the areas controlled by HVO, the number of Croats either increased due to resettlement from other areas of Bosnia and Herzegovina or slightly decreased in poorly developed areas or areas where intense battles took place, while the Croatian population drastically shrank in areas that were not under HVO control (Fig. 5, Tab. 4). According to the 2013 census, the number of Croats increased by 5.5% in 24 municipalities with majority Croatian population, but shrank by 57.5% in the remaining municipalities in relation to 1991 (URL 10).

Increase in the number of Croats occurred in West Herzegovina Canton, Herzegovina-Neretva Canton, and Canton 10, which were largely under HVO control and experienced resettlement of Croatian refugees from other parts of Bosnia and Herzegovina. Related to the latter, the municipalities that particularly stand out due to their relative increase are Drvar (1680.6%), Glamoč (392.4%), and Bosansko Grahovo (73.9%), which have Serb majorities but came under HVO control near the end of the war.⁸ The largest absolute growth occurred in the Municipality of Mostar (8,309). Sharp reductions in the number of Croats were documented in the Bosniak majority municipalities Konjic (-9,960 or -86.5%) and Jablanica (-1,535 or 68.3%), which were almost completely under ARBiH control.

A larger decline in the number of Croats occurred in Posavina and Central Bosnia cantons, parts of which were controlled by HVO, but these were areas where intense conflicts took place. The number of Croats in Posavina Canton shrank in all municipalities, while the situation in Central Bosnia Canton varies by municipality, depending on the events that took place during the war. The number of Croats only grew in the Municipality of Vitez (by 1,675 or 13.2%), and the greatest reductions were in the municipalities of Travnik (-10,648 or -41.4%) and Bugojno (-10,264 or -64.0%), which were under ARBiH control, and in the Municipality of Dobretići (-3,094 or -65.6%), which was under VRS control for most of the war and only came under HVO control near the end.

In the remaining cantons, which were largely un-

⁸ Taj bi porast bio i daleko veći da se između 1998. i 2004. godine s tog područja nije iselilo oko 10 000 Hrvata, pretežno u Hrvatsku (PEJANOVIĆ, 2010.).

⁸ This growth would have been much larger if roughly 10,000 Croats had not emigrated (mostly to Croatia) between 1998 and 2004 (PEJANOVIĆ, 2010.).

%) i Vareš (-6196 ili -68,7 %) u Zeničko-dobojskom kantonu, koji je od svih kantona u Federaciji zabilježio najveće apsolutno smanjenje broja Hrvata (-43 783, tj. -50 %).

U Republici Srpskoj u svim općinama s nekad značajnijim udjelom Hrvata zabilježeno je izrazito smanjenje njihova broja. Najvećim padom ističu se općina Banja Luka (-23 922 ili -82,4 %) i dvije općine Bosanske Posavine: Derventa (-19 379 ili -88,3 %) i Brod (-10 662 ili -76,4 %). Ukupno je u dijelu Bosanske Posavine koji pripada Republici Srpskoj broj Hrvata smanjen za 48 318, odnosno 78 %

Sveukupno se broj Hrvata u Bosni i Hercegovini od 1991. do 2013. godine smanjio za 216 000, odnosno 28,4 %. To je znatno veće relativno smanjenje u odnosu na druga dva konstitutivna naroda (Bošnjaci -7 %, Srbi -20,5 %) te je i udio Hrvata u ukupnom stanovništvu smanjen sa 17,4 % 1991. godine na 15,4 % 2013. (tj. za 11,2 %). Promjena udjela Hrvata u dijelovima Bosne i Hercegovine ima slične tendencije kao i promjena broja Hrvata, uz neke iznimke (Tab. 4.).

U nekim područjima pod kontrolom HVO-a broj Hrvata se smanjio, no još se više smanjio broj pripadnika ostalih naroda, koji su se za vrijeme ili nakon rata iselili u područja pod kontrolom vlastite vojske. Takav je slučaj u Posavskom kantonu, gdje je porast udjela Hrvata posljedica iseljavanja Srba u dijelove Bosanske Posavine pod srpskom kontrolom. I u Srednjobosanskom kantonu se zbog iseljavanja Srba udio Hrvata smanjio neznatno u odnosu na veliko smanjenje njihova broja, s time da su ovdje znatne razlike među pojedinim općinama.

Najveći porast udjela Hrvata zabilježen je u Kantonu 10 zbog doseljavanja Hrvata iz ostalih dijelova Bosne i Hercegovine i iseljavanja Srba. Slično je i u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, uz to što je ovdje prisutan i prerazmjestaj stanovništva unutar kantona. Udio Hrvata u Zapadnohercegovačkom kantonu povećao se malo jer je to i prije rata bilo vrlo homogeno hrvatsko područje.

U odnosu na 1991. godinu Hrvati su u pet općina izgubili etničku većinu, a u četiri općine su postali većina. U općinama Brod i Pelagićevo

der ARBiH control, the number of Croats shrank by more than 30% overall, and by more than 50% in most of the municipalities. Croatian majority municipalities fared somewhat better in terms of shrinking Croatian population: Usora (-18.4%) and Žepče (-0.6%), as they were mostly under HVO control. Municipalities with the greatest decline are Zenica (-14,232 or -63.2%), Kakanj (-13,583 or -82.0%) and Vareš (-6,196 or -68.7%) in Zenica-Doboj Canton, which of all the cantons in the Federation experienced the largest absolute reduction in the number of Croats (-43,783 or -50.0%).

In the Republika Srpska, the number of Croats was sharply reduced in all municipalities that once boasted a significant share of Croatian population. The largest reductions took place in the Municipality of Banja Luka (-23,922 or -82.4%) and in two municipalities in Bosnian Posavina: Derventa (-19,379 or -88.3%) and Brod (-10,662 or -76.4%). The number of Croats in the part of Bosnian Posavina that belongs to the Republika Srpska shrank by 43,318 or 78.0% in total.

In total, the number of Croats in Bosnia and Herzegovina shrank by 216,000 from 1991 to 2013, i.e. by 28.4%. This is a significantly greater relative decrease compared to the other two constituent peoples (Bosniaks -7.0% and Serbs -20.5%), and the total share of Croats in the population also shrank from 17.4% in 1991 to 15.4% in 2013 (-11.2%). Change in the share of Croats throughout Bosnia and Herzegovina shows similar tendencies as does change in the number of Croats, with a few exceptions (Tab. 4).

In some areas under HVO control, the number of Croats shrank, but the population of other ethnicities shrank more, as they their members migrated to areas under the control of their ethnic armies during and after the war. This is the case in Posavina Canton, where the share of Croats grew due to migration of Serbs to areas of Bosnian Posavina under VRS control. In Central Bosnian Canton as well, due to the out-migration of Serbs, the share of Croats decreased slightly compared to a large decrease in their number; there are, however, significant differences between individual municipalities in this regard.

The largest increase in the share of Croats occurred in Canton 10, due to resettlement of Croats from other parts of the country and out-migration of Serbs. The situation is similar in Herzegovina-Neretva Canton, in addition to the fact that there is a redistribution of the

TABLICA 4. *Promjena broja i udjela Hrvata u Bosni i Hercegovini od 1991. do 2013. godine po entitetima i kantonima*
TABLE 4 *Change in the number of Croats and their share in the total population of Bosnia and Herzegovina from 1991 to 2013, by entity and canton*

Područje / Area	Promjena broja Hrvata / Change in the number of Croats	Stopa promjene broja Hrvata (%) / Rate of change (%) in the number of Croats	Stopa promjene udjela Hrvata (%) / Rate of change (%) in the share of Croats
Bosna i Hercegovina / Bosnia and Herzegovina	-216 072	-28,4	-11,2
Federacija Bosne i Hercegovine / Federation of Bosnia and Herzegovina	-95 588	-16,1	1,7
Unsko-sanski kanton / Una-Sana Canton	-5 120	-50,2	-37,6
Posavski kanton / Posavina Canton	-8 351	-19,9	9,0
Tuzlanski kanton / Tuzla Canton	-10 450	-30,7	-23,2
Zeničko-dobojski kanton / Zenica-Doboj Canton	-43 783	-50,0	-34,5
Bosansko-podrinjski kanton / Bosnia-Podrinje Canton	-57	-70,4	-50,1
Srednjobosanski kanton / Central Bosnia Canton	-33 867	-25,8	-0,9
Hercegovačko-neretvanski kanton / Herzegovina-Neretva Canton	9 388	8,6	30,9
Zapadnohercegovački kanton / West Herzegovina Canton	7 561	8,8	2,0
Kanton Sarajevo / Sarajevo Canton	-16 960	-49,2	-39,5
Kanton 10 / Canton 10	5 051	8,5	49,2
Republika Srpska / Republic of Srpska	-114 484	-79,4	-73,7
Distrikt Brčko / Brcko District	-5 000	-22,5	-18,7

Izvor / Source: URL 10

hrvatska etnička većina zamijenjena je srpskom, a u općinama Vukosavlje, Novi Travnik i Vareš bošnjačkom. Hrvati su postali većina u općinama Mostar i Stolac, u kojima su 1991. većina bili Bošnjaci, te u nekad većinski srpskim općinama Kupres (FBiH) i Ravno. U sve 24 općine koje su imale hrvatsku većinu 2013. godine udio Hrvata se povećao u odnosu na 1991. godinu. Ukupno je udio Hrvata u tim općinama narastao sa 62,5 % na 73,6 % (tj. 17,7 %). U tim općinama živjelo je 46,2 % ukupnog broja Hrvata 1991. godine, a 68,1 % 2013. godine (URL 10).

PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA

Na pragu devedesetih stopa rodnosti Hrvata već se približila posttranzicijskim razinama (prosječno 15,5 ‰ 1986. – 1990.), dok je zbog mla-

population within the canton. The share of Croats in West Herzegovina Canton grew slightly, because it was already a homogeneous Croatian area before the war.

Compared to 1991, Croats ceased to be the ethnic majority in five municipalities, while they became the majority population in four municipalities. In Brod and Pelagićevo municipalities, Croats were replaced by Serbs as the ethnic majority, and by Bosniaks in Vukosavlje, Novi Travnik, and Vareš municipalities. Croats became the majority ethnicity in the Mostar and Stolac municipalities, which were majority Bosniak in 1991, as well as in Kupres (Federation) and Ravno municipalities, which previously had Serb majorities. All 24 municipalities that had Croatian majorities also had a larger share of Croats in the total population in 2013 than in 1991. The total share of Croats in these municipalities grew from 62.5% to 73.6%, i.e. by 17.7%. In 1991, 46.2% of the total number of Croats in the country lived in these municipalities, compared to 68.1% in 2013 (URL 10).

dosti stanovništva stopa smrtnosti još bila niska (prosječno 7,5 ‰), što je rezultiralo solidnim prirodnim priraštajem (MARKOTIĆ, 1995.). Srpsko stanovništvo je posttranzicijske stope rodnošći doseglo već sredinom osamdesetih godina, uz stope smrtnosti slične onima hrvatskog stanovništva. Istodobno, stope rodnošći Muslimana bile su znatno više (prosječno 18,3 ‰ 1986. – 1990.), a stope smrtnosti niže (prosječno 5,9 ‰).⁹

U suvremenom razdoblju Hrvate u Bosni i Hercegovini karakterizira negativno prirodno kretanje stanovništva. Prosječna godišnja stopa rodnošći za razdoblje od 2009. do 2013. godine iznosila je 8,5 ‰ (oko 4,6 tisuća rođenih godišnje), a smrtnosti 9,9 ‰ (oko 5,4 tisuće umrlih godišnje), što daje stopu prirodne promjene od -1,4 ‰ (prirodni pad oko 800 osoba godišnje) i vitalni indeks 85,6. Vrijednosti za ukupno stanovništvo Bosne i Hercegovine u istom razdoblju¹⁰ bile su: rodnošć 9,9 ‰, smrtnost 10 ‰ i prirodna promjena -0,1 ‰ (URL 2, URL 11), što pokazuje da je niža rodnošć glavni čimbenik nepovoljnijeg prirodnoga kretanja Hrvata u odnosu na ostalo stanovništvo zemlje.

U prirodnom kretanju Hrvata postoje znatne razlike u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine (Tab. 5., Sl. 6.), što je uvelike posljedica ratom uzrokovane migracije. Najpovoljnije pokazatelje imaju Hrvati u Hercegovini, gdje je prirodna promjena, iako niska, bila pozitivna u Zapadnohercegovačkom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu, uz stopu rodnošći veću od 10 ‰. U tim kantonima Hrvati su imali pozitivnu prirodnu promjenu u većini općina, a iznimke su općine Konjic i Jablanica, iz kojih je većina Hrvata izbjegla za vrijeme rata. Prirodna stagnacija Hrvata u Kantonu 10 rezultat je povoljnijeg kretanja u većinski hrvatskim općinama (Tomislavgrad, Livno, Kupres) i negativnog u većinski srpskim (Drvar, Glamoč, Bosansko Grahovo). U Srednjobosanskom kantonu prirodna promjena

⁹ U razdoblju od 1971. do 1991. godine indeks biološke promjene (postotak smanjenja ili povećanja populacije na temelju prirodne promjene) Hrvata u Bosni i Hercegovini iznosio je 19,3 ‰, Srba 15,2 ‰, a Muslimana 32,9 ‰ (MARKOTIĆ, 1995.).

¹⁰ Radi usporedivosti, prosječne stope izračunate su na isti način kao za Hrvate (objašnjenje u metodološkim napomenama).

NATURAL POPULATION CHANGE

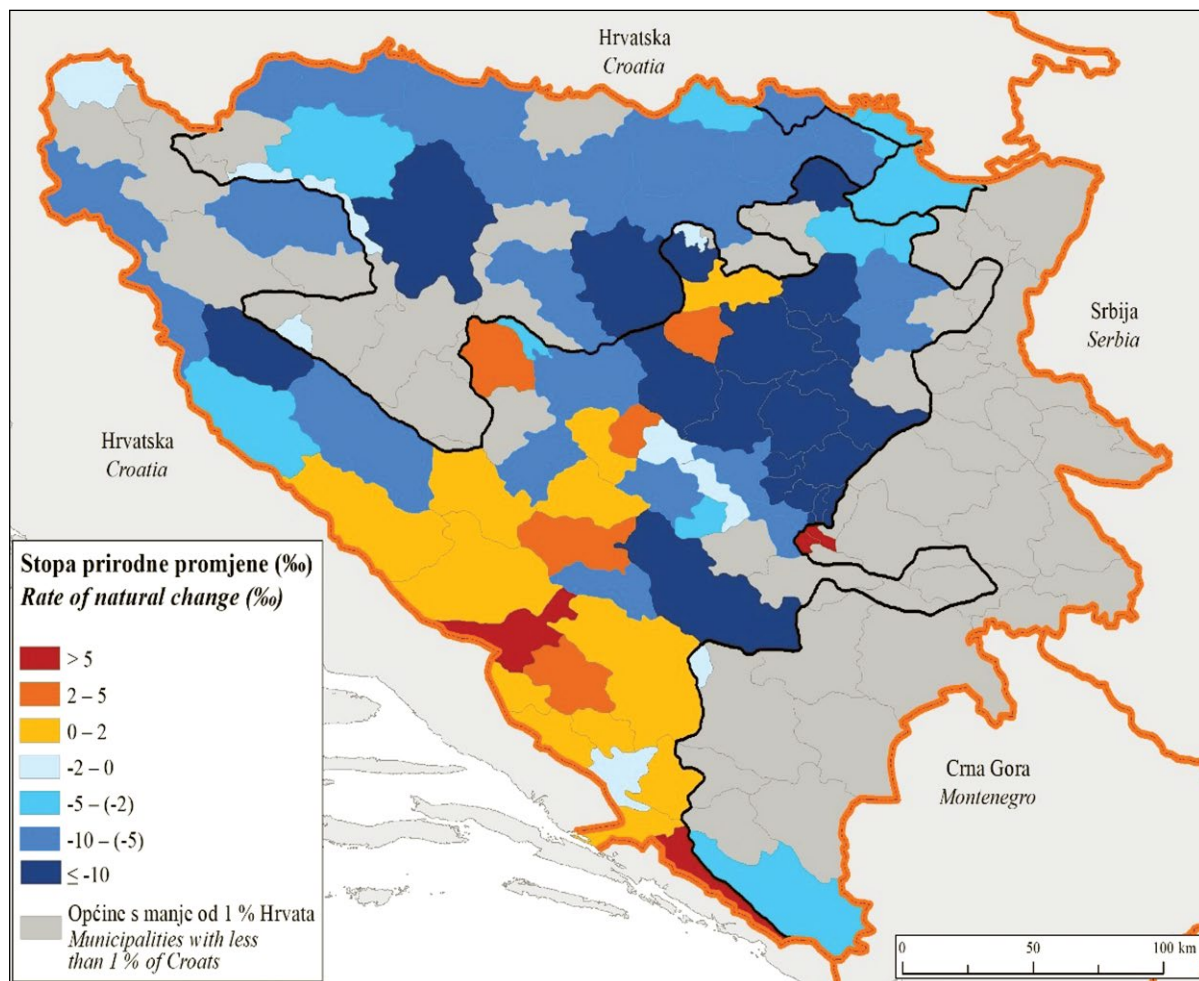
At the end of the 1980s, the birth rate among Croats had nearly reached post-transitional levels (15.5‰ average per year from 1986 to 1990), while the mortality rate was low due to the relative youth of the population (7.5‰ average from 1986 to 1990), which resulted in solid natural increase (MARKOTIĆ, 1995). The Serbian population had already reached the post-transitional birth rates in the mid-1980s, and had a mortality rate similar to that of the Croatian population. The birth rate among Muslims (Bosniaks), at the same time, was significantly higher (18.3‰ average per year from 1986 to 1990), and the mortality rate lower (average of 5.9‰).⁹

In the modern era, Croats in Bosnia and Herzegovina are characterized by negative natural population change. The average birth rate in the period from 2009 to 2013 was 8.5‰ (roughly 4,600 births annually), and the mortality rate was 9.9‰ (roughly 5,400 deaths annually), which resulted in a natural population change rate of -1.4‰ (roughly -800 annually) and a vital index value of 85.6. The values for the entire population of Bosnia and Herzegovina for the same period¹⁰ were the following: birth rate of 9.9‰, mortality rate of 10.0‰, resulting in natural population change rate of -0.1‰ (URL 2, URL 11), which indicates that lower birth rate is the main factor for more unfavourable natural population change among Croats in relation to the rest of the country's population.

There are considerable differences in the natural population change of Croats in various parts of Bosnia and Herzegovina (Tab. 5, Fig. 6), which is largely a consequence of migration caused by the war. The Croats in Herzegovina have the most favourable indicators, where the natural change, although low, was positive in the West Herzegovina and Herzegovina-Neretva cantons, with birth rates of over 10‰. In these cantons, Croats had positive natural change in most municipalities, with the exception of Konjic and Jablanica, from which most of their Croatian

⁹ In the period from 1971 to 1991, the total natural increase of Croats in Bosnia and Herzegovina amounted to 19.3%, Serbs 15.2%, and Muslims (Bosniaks) 32.9% (MARKOTIĆ, 1995).

¹⁰ For the purposes of comparison, the average rates were calculated in the same way as they were for the Croatian population (further explanation can be found in methodological notes).

SLIKA 6. *Prosječna godišnja stopa prirodne promjene Hrvata po općinama u razdoblju od 2009. do 2013. godine*
FIGURE 6 *Average annual rate of natural population change of Croats by municipality, in the period from 2009 to 2013*
Izvor / Source: BHAS, 2001-2019; RZSRS, 2001-2019; FZS, 2001-2019; BHAS, 2016.

Hrvata bila je blago negativna, uz velike razlike među općinama: povoljnija u općinama iz kojih nije bilo jačeg iseljavanja Hrvata za vrijeme rata (Vitez, Jajce, Novi Travnik, Gornji Vakuf-Uskoplje, Kiseljak, Busovača), a izrazito negativna u općinama iz kojih je znatan broj Hrvata izbjegao (Bugojno, Fojnica, Travnik). U ostalim kantonima, Distriktu Brčko, a naročito Republici Srpskoj rodnost je bila niža, smrtnost viša, a prirodni pad veći. Posebno je loša situacija u Zeničko-dobojskom kantonu, gdje je nekad znatan broj Hrvata između dva popisa prepolovljen, a u većini općina prirodni pad im je veći od 10 % godišnje (prosjeck popravljaju samo Žepče).

Na prostoru 24 općine s hrvatskom većinom Hrvati su imali prosječnu stopu rodosti 9,6 ‰, stopu smrtnosti 8,7 ‰ i stopu prirodne promjene 0,9 ‰, uz vitalni indeks 109,9. U ostatku Bosne i Hercegovine pokazatelji su znatno lošiji: rodost 6,2 ‰, smrtnost 12,4 ‰ i prirodna

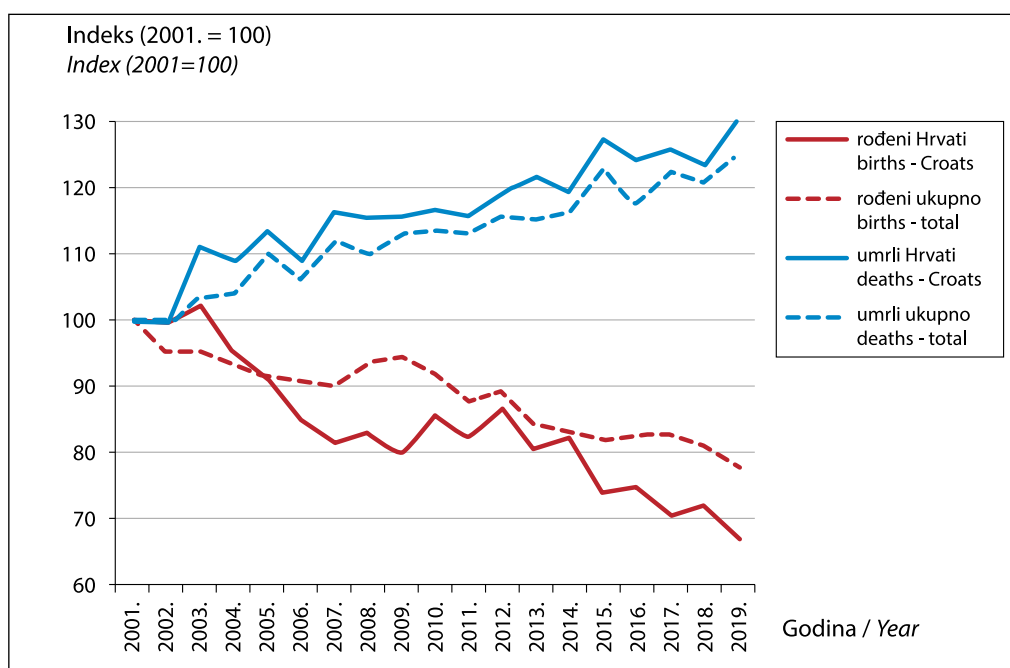
population fled during the war. The natural population stagnation of Croats in Canton 10 is the result of a positive change in Croatian majority municipalities (Tomislavgrad, Livno, Kupres) and a negative change in majority Serbian municipalities (Drvar, Glamoč, Bosansko Grahovo). In the Central Bosnia Canton, natural population change of Croats was slightly negative, but with major differences among municipalities: more favourable in municipalities which Croats weren't forced to flee from during the war (Vitez, Jajce, Novi Travnik, Gornji Vakuf-Uskoplje, Kiseljak, Busovača), and extremely negative in municipalities from which a significant number of Croats left (Bugojno, Fojnica, Travnik). In the remaining cantons, the District of Brčko, and especially the Republika Srpska, the birth rate was lower, the mortality rate higher, and natural decrease greater. The situation is particularly bad in Zenica-Doboj Canton, where the once considerable number of Croats halved between the two censuses, and in most municipalities their

TABLICA 5. *Prosječna godišnja stopa rodnosti, smrtnosti i prirodne promjene te vitalni indeks Hrvata u Bosni i Hercegovini po entitetima i kantonima za razdoblje od 2009. do 2013. godine*

TABLE 5 *Average annual birth rate, mortality rate, rate of natural change, and vital index value for Croats in Bosnia and Herzegovina by entity and canton, in the period from 2009 to 2013*

Područje / Area	Stopa rodnosti (%) / Birth rate (%)	Stopa smrtnosti (%) / Death rate (%)	Stopa prirodne promjene (%) / Rate of natural change (%)	Vitalni indeks / Vital index
Bosna i Hercegovina / Bosnia and Herzegovina	8,5	9,9	-1,4	85,6
Federacija Bosne i Hercegovine / Federation of Bosnia and Herzegovina	8,8	10,0	-1,1	88,5
Unsko-sanski kanton / Una-Sana Canton	5,8	12,4	-6,7	46,3
Posavski kanton / Posavina Canton	6,8	11,6	-4,8	58,3
Tuzlanski kanton / Tuzla Canton	5,4	14,3	-8,8	38,1
Zeničko-dobojski kanton / Zenica-Doboj Canton	7,4	12,4	-5,0	59,7
Bosansko-podrinjski kanton / Bosnia-Podrinje Canton	0,0	58,3	-58,3	0,0
Srednjobosanski kanton / Central Bosnia Canton	8,7	9,5	-0,9	90,8
Hercegovačko-neretvanski kanton / Herzegovina-Neretva Canton	10,2	9,0	1,2	112,8
Zapadnohercegovački kanton / West Herzegovina Canton	10,6	8,5	2,1	124,1
Kanton Sarajevo / Sarajevo Canton	5,4	17,4	-12,0	31,0
Kanton 10 / Canton 10	8,5	8,2	0,3	103,9
Republika Srpska / Republic of Srpska	4,1	8,4	-4,3	48,5
Distrikt Brčko / Brcko District	6,2	9,7	-3,5	64,0

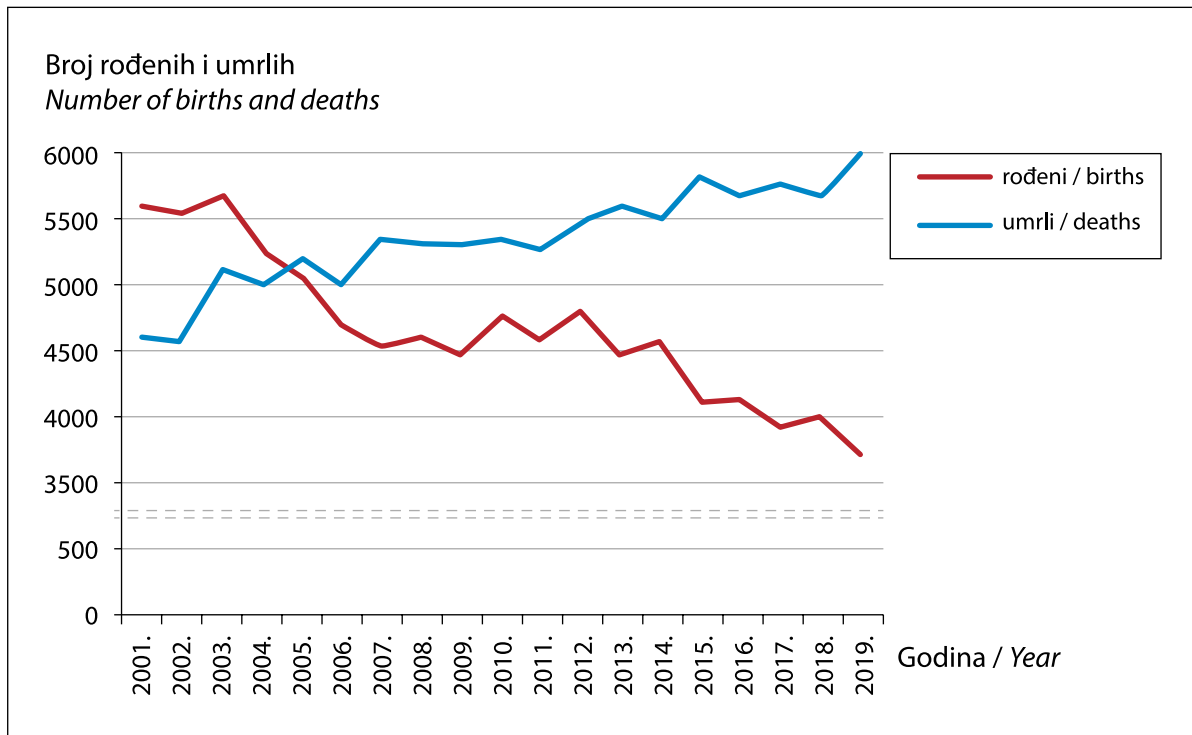
Izvor / Source: BHAS, 2001-2019; RZSRS, 2001-2019; FZS, 2001-2019; BHAS, 2016.

SLIKA 7. *Indeks kretanja broja rođenih i umrlih kod Hrvata i ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine od 2001. do 2019. godine*

FIGURE 7 *Index of change in the number of births and deaths of Croats and the total population of Bosnia and Herzegovina, from 2001 to 2019*

Izvor / Source: BHAS, 2001-2019; RZSRS, 2001-2019; FZS, 2001-2019.

SLIKA 8. Kretanje broja rođenih i umrlih Hrvata u Bosni i Hercegovini od 2001. do 2019. godine

FIGURE 8 Change in the number of births and deaths of Croats in Bosnia and Herzegovina, from 2001 to 2019

Izvor / Source: BHAS, 2001-2019; RZSRS, 2001-2019; FZS, 2001-2019; BHAS, 2016.

promjena -6,2 ‰, uz vitalni indeks 49,9.

Iako je u drugoj polovici devedesetih poslijeratni kompenzacijski natalitet rezultirao povećanim prirodnim priraštajem, u posljednjih dvadesetak godina u Bosni i Hercegovini se bilježi znatan pad broja rođenih i rast broja umrlih, kao posljedica pada fertiliteta, iseljavanja i demografskog starenja (ČIČIĆ I DR., 2019.). Kod Hrvata su ti trendovi još izraženiji nego kod ukupnoga stanovništva (Sl. 7.). To se naročito odnosi na pad rodnoći u godinama nakon pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, koje je pospješilo iseljavanje Hrvata. U skladu s tim trendovima, prirodna promjena Hrvata Bosne i Hercegovine kontinuirano se smanjuje, od 2005. godine je negativna, a 2019. zabilježena je najniža vrijednost, odnosno prirodni pad od oko 2,3 tisuće (Sl. 8.).

MIGRACIJA

Između 1991. i 2013. godine broj Hrvata u Bosni i Hercegovini smanjio se za 216 000, a najveći dio toga pada čini negativna migracijska bilanca. Prema relevantnim procjenama, u

natural decrease is greater than 10‰ per year (with the exception of Žepče).

In the area of the 24 municipalities with majority Croatian populations, Croats had an average birth rate of 9.6‰, mortality rate of 8.7‰, natural growth rate of 0.9‰, and a vital index value of 109.9. For Croats in the rest of Bosnia and Herzegovina these indicators are much worse: birth rate of 6.2‰, mortality rate of 12.4‰, natural decrease rate of -6.2‰, and a vital index value of 49.9.

Although the post-war resurgence in birth rates in the late 1990s resulted in greater natural population growth, in the last twenty years there has been a significant decline in the number of births and an increase in the number of deaths in Bosnia and Herzegovina, as a result of declining fertility, emigration and demographic ageing (ČIČIĆ ET AL., 2019). Among Croats, these trends are even stronger than they are for the entire population (Fig. 7). This particularly refers to falling birth rates after Croatia's accession to the European Union, which was the catalyst for the emigration of many Bosnian Croats. In line with these trends, natural population change of Croats in Bosnia and Herzegovina has been continuously decreasing and it has been negative since 2005. The lowest value, i.e. negative

ratu je poginulo između osam i devet tisuća Hrvata (TABEAU, BIJAK, 2005.; URL 16; TOKAČA, 2012.), a prirodno kretanje nakon rata bilo je pozitivno sve do ranih 2000-ih (Sl. 8.). Iako su podaci o rođenima i umrlima za ratne godine nepotpuni pa nije moguće točno utvrditi sastavnice ukupnoga kretanja stanovništva za posljednje međupopisno razdoblje, iz navedenoga je jasno da je upravo migracija glavna odrednica ukupnog smanjenja broja Hrvata.

Za vrijeme rata prognano je i raseljeno 466 000 Hrvata, odnosno 61,2 % njihova broja iz 1991. godine (kod Bošnjaka je taj udio iznosio 47,4 %, a kod Srba 44,2 % - VUKŠIĆ, 2010.). Od toga broja oko 312 000 Hrvata potražilo je zaštitu izvan zemlje, a do kraja 2003. godine vratilo ih se oko 84 000. U istom razdoblju u svoje se domove vratilo oko 43 000 od 154 000 raseljenih Hrvata (URL 7). U međuvremenu se više od četvrtine svih izbjeglica i raseljenih osoba integriralo u zemljama prihvata i u mjestima raseljenja u Bosni i Hercegovini ili su pronašli neka druga trajna rješenja (URL 15), tako da od 2003. trend povrata naglo opada te se do kraja 2010. vratilo još samo oko 4 000 izbjeglih i oko tisuću raseljenih Hrvata.

Loša ekonomska situacija i politička nestabilnost u poslijeratnom razdoblju rezultirali su rastućim trendom iseljavanja iz Bosne i Hercegovine, naročito u posljednjih desetak godina (ČIČIĆ I DR., 2019.). Obujam i smjer migracijskih kretanja od godine do godine teško je precizno utvrditi jer su službeni statistički podaci nepotpuni,¹¹ a ne postoji ni statistika po narodnostima. Zbog toga je u ovom radu migracijska bilanca Hrvata procijenjena vitalno-statističkom metodom prema podacima Katoličke crkve o ukupnom broju vjernika te broju krštenih i umrlih za svaku godinu (Tab. 6.).

Prema tim podacima broj katolika 2013. godine znatno je manji od njihova broja utvrđenoga popisom stanovništva (za stotinjak tisuća, odnosno 24,1 %). Ne ulazeći u kontroverze u

natural change of roughly 2,300 (Fig. 8), was documented in 2019.

MIGRATION

Between 1991 and 2013, the number of Croats in Bosnia and Herzegovina shrank by 216,000, and the greatest share thereof is the result of a negative net migration. According to relevant assessments, between 8,000 and 9,000 Croats were killed in the war (TABEAU, BIJAK, 2005; URL 16; TOKAČA, 2012), and natural change after the war was positive until the early 2000s (Fig. 8). Although the data on births and deaths during the war are incomplete, which makes it impossible to determine the exact composition of the total population change for the last intercensal period, it is clear from the above that migration was the main component of the overall decrease in the number of Croats.

During the war, 466,000 Croats were exiled or displaced, which is 61.2% of their number in 1991 (for Bosniaks this share was 47.4%, and for Serbs 44.2% - VUKŠIĆ, 2010). Of this number, 312,000 Croats sought refuge abroad, of which 84,000 returned to the country by the end of 2003. During the same period, roughly 43,000 of the 154,000 internally displaced Croats returned to their homes (URL 7). In the meantime, more than a quarter of all refugees and displaced persons integrated into the places where they ended up (be it abroad or elsewhere within Bosnia and Herzegovina), or found some other permanent solution (URL 15). Therefore, the return trend sharply fell after 2003 and by the end of 2010 only 4,000 Croatian refugees and about a thousand displaced Croats returned.

The poor economic situation and political instability in the post-war era have resulted in a growing trend of emigration from Bosnia and Herzegovina, especially in the last ten years or so (ČIČIĆ ET AL., 2019). The volume and direction of migration from year to year is difficult to determine with precision because the official data are incomplete,¹¹ and there

¹¹ Ministarstvo sigurnosti izdaje godišnji *Migracioni profil Bosne i Hercegovine* s podacima o vanjskoj migraciji. Međutim, dok su podaci o imigraciji dosta pouzdani, u samom dokumentu je naglašeno da ne postoji mehanizam za prikupljanje podataka o iseljavanju iz BiH (URL 8).

¹¹ The Ministry of Security publishes a yearly *Migration Profile of Bosnia and Herzegovina* with data regarding external migration. While the data regarding immigration are quite reliable, it is emphasized in the document that there is no mechanism for collecting data on emigration from Bosnia and Herzegovina (URL 8).

TABLICA 6. Opće kretanje broja katolika u Bosni i Hercegovini od 1996. do 2018. godine
TABLE 6 Components of change in the number of Catholics in Bosnia and Herzegovina from 1996 to 2018

Godina / Year	Broj katolika krajem godine / Number of Catholics at the end of the year	Ukupna promjena / Total change		Prirodna promjena* / Natural change*		Migracijski saldo / Net migration	
		Broj / Number	%	Broj / Number	%	Broj / Number	%
1996.	424 915	-	-	-	-	-	-
1997.	451 385	26 470	62,3	1286	3,0	25 184	59,3
1998.	451 208	-177	-0,4	823	1,8	-1 000	-2,2
1999.	448 186	-3 022	-6,7	844	1,9	-3 866	-8,6
2000.	456 058	7 872	17,6	578	1,3	7 294	16,3
2001.	458 110	2 052	4,5	79	0,2	1 973	4,3
2002.	463 687	5 577	12,2	-22	0,0	5 599	12,2
2003.	464 821	1 134	2,4	-740	-1,6	1 874	4,0
2004.	464 694	-127	-0,3	-753	-1,6	626	1,3
2005.	462 690	-2 004	-4,3	-652	-1,4	-1 352	-2,9
2006.	463 131	441	1,0	-746	-1,6	1 187	2,6
2007.	459 102	-4 029	-8,7	-1 240	-2,7	-2 789	-6,0
2008.	454 921	-4 181	-9,1	-1 415	-3,1	-2 766	-6,0
2009.	448 147	-6 774	-14,9	-1 389	-3,1	-5 385	-11,8
2010.	443 013	-5 134	-11,5	-1 410	-3,1	-3 724	-8,3
2011.	443 084	71	0,2	-1 777	-4,0	1 848	4,2
2012.	435 562	-7 522	-17,0	-1 428	-3,2	-6 094	-13,8
2013.	432 177	-3 385	-7,8	-1 860	-4,3	-1 525	-3,5
2014.	420 294	-11 883	-27,5	-661	-1,5	-11 222	-26,0
2015.	405 735	-14 559	-34,6	-2 449	-5,8	-12 110	-28,8
2016.	390 241	-15 494	-38,2	-2 234	-5,5	-13 260	-32,7
2017.	376 134	-14 107	-36,1	-2 295	-5,9	-11 812	-30,3
2018.	365 688	-10 446	-27,8	-2 165	-5,8	-8 281	-22,0
Ukupno / Total	-	-59 227	-139,4	-19 626	-46,2	-39 601	-93,2

* razlika između ukupnog broja krštenih i pokopanih

* the difference between the number of baptisms and the number of funerals

Izvor / Source: Biskupski ordinarijati Sarajevo, Banja Luka i Mostar; Biskupska konferencija BiH (prema Vukšić, 2020.) / Episcopal ordinariates Sarajevo, Banja Luka and Mostar; The Bishops' Conference of Bosnia-Herzegovina (via Vukšić, 2020)

vezi s vjerodostojnosti rezultata popisa stanovništva, dio te razlike svakako otpada na stanovništvo u inozemstvu obuhvaćeno popisom, a dio se odnosi na osobe koje osjećaju pripadnost katoličkoj zajednici, ali iz različitih razloga nisu povezane sa župnim uredima¹². U svakom slučaju predočeni podaci (koji su u dijelu koji se odnosi na prirodno kretanje usporedivi sa službenima) nedvojbeno su bolji indikator smjera i intenziteta migracijskih kretanja Hrvata od neadekvatne službene migracijske statistike. Migra-

¹² U Bosni i Hercegovini i dio onih koji nisu praktični vjernici izjašnjavaju se kao muslimani, katolici ili pravoslavci zbog svojega etničkog i kulturnog identiteta (CVRKOVIC, 2017.).

are no statistics regarding ethnicity. Due to this, for the purposes of this paper, the net migration of Croats was estimated using the vital statistics method that draws on data of the Catholic Church regarding the total number of faithful, baptisms, and funerals for each year (Tab. 6).

According to these data, the number of Catholics in 2013 was considerably smaller than the number listed in the 2013 census (by roughly 100,000, i.e. 24.1%). Leaving aside the controversies regarding the reliability of census results, some of the aforementioned difference is certainly related to the population abroad included in the census, and part of it refers to people who consider themselves Catholics but for various reasons are not connected to parish

cijska bilanca je prema tim podacima od 2005. gotovo kontinuirano negativna, s velikim jačanjem negativnog trenda nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Posljedično, i ukupan broj Hrvata (katolika) sve se brže smanjuje: od 2013. do 2018. po prosječnoj godišnjoj stopi od -3,3 %, u odnosu na prosječnih -0,7 % godišnje od 2003. (kada je zabilježen najveći broj katolika u obuhvaćenom razdoblju) do 2013. godine.

STRUKTURNA OBILJEŽJA STANOVNIŠTVA

Dobno-spolna struktura

Zbog kasnije tranzicije nataliteta i demografske inercije, Bosna i Hercegovina je kasnije ušla u proces starenja stanovništva od većine europskih država, no taj se proces odvijao znatno brže, prije svega zbog negativnih demografskih utjecaja uzrokovanih ratom (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017.). Još 1991. godine stanovništvo Bosne i Hercegovine bilo je prilično mlado za europske prilike: udio mladog stanovništva bio je 23,5 %, zrelog 67,7 %, a starog 6,5 %;¹³ prosječna dob bila je 34 godine, a indeks starosti 27,7 (URL 2). Za usporedbu, Hrvatska je sličan dobni sastav stanovništva imala potkraj šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, a 1991. mladih je bilo 19,7 %, zrelih 68,5 %, starih 11,8 %, prosječna dob bila je 37,1 godinu, a indeks starosti 60 (PODGORELEC, KLEMPIĆ, 2007.).

Do 2013. godine broj mladih i starih u Bosni i Hercegovini gotovo se izjednačio (mladi 15,4 %, stari 14,2 %), prosječna dob narasla je na 39,5 godina, a indeks starosti na 92,3 (URL 11). Dobna struktura Hrvata u Bosni i Hercegovini još je nepovoljnija: 14,5 % mladih, 68,7 % zrelog stanovništva, 16,8 % starih, prosječna dob 40,8 godina, a indeks starosti 115,6 (BHAS, 2016) – slično stanovništvu Hrvatske prema popisu 2011. (URL 14). Uz nešto nižu stopu rodosti, tome je ponajviše pridonijelo dugotrajno kontinuirano iseljavanje, u kojemu najviše sudjeluje stanovništvo mlađe zrele dobi (odnoseći sa sobom i svoj bioreprodukcijski potencijal),

¹³ Razlika do 100 % otpada na stanovništvo nepoznate dobi.

offices¹². In any case, these data (which, in the part related to natural population change, are comparable to the official data) are undoubtedly a better indicator of the direction and intensity of migration of Croats than the inadequate official migration statistics. According to these data, the net migration has been almost continually negative since 2005, with the strengthening of the negative trend after Croatia's accession to the European Union. Consequently, the total number of Croats (Catholics) is shrinking ever faster: from 2013 to 2018 at an average annual rate of -3.3%, compared to the yearly average of -0.7% from 2003 (when the highest number of Catholics in the period in question was recorded) to 2013.

POPULATION STRUCTURE

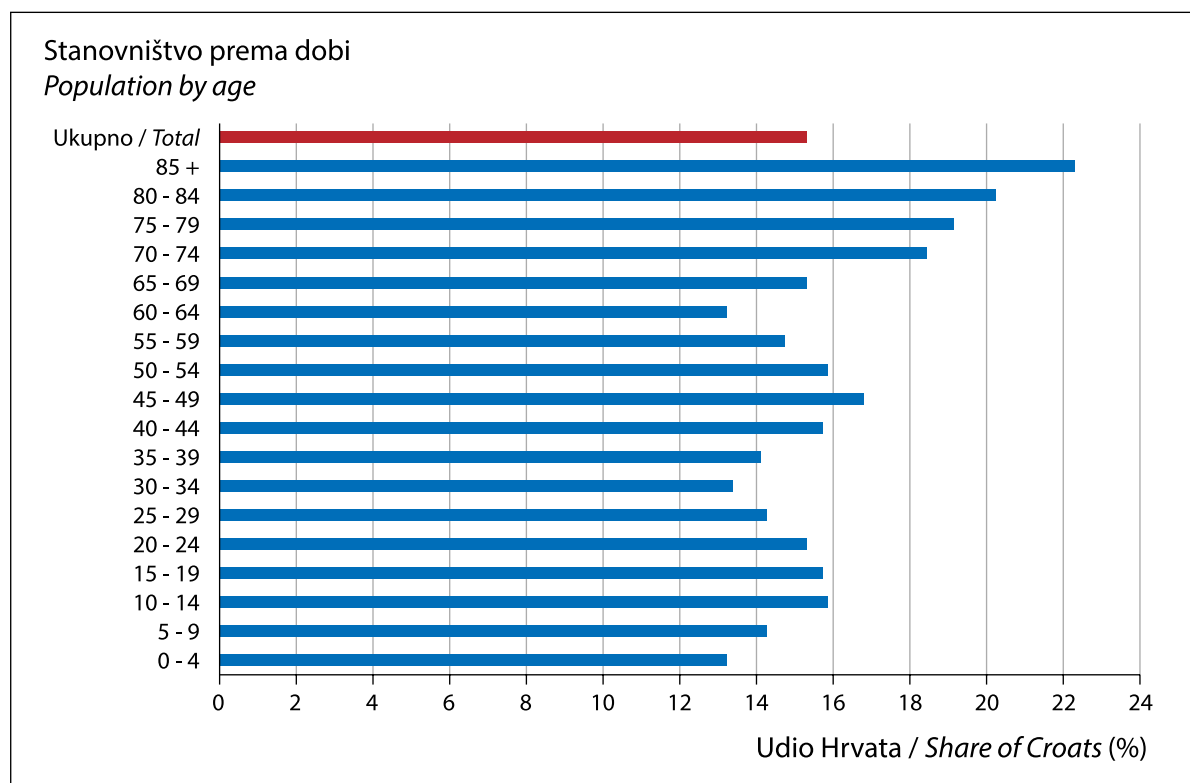
Age-sex composition

Due to the later fertility transition, and demographic inertia, Bosnia and Herzegovina was affected by the process of population ageing later than most European countries. This process, however, was significantly accelerated once begun, foremost due to the negative demographic effects of the war (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017). Back in 1991, the population of Bosnia and Herzegovina was still quite young by European standards: 23.5% of people were younger than 15 years, 6.5% were older than 65, and 67.7% were of working age;¹³ the average age was 34.0 and the ageing index was 27.7 (URL 2). For comparison purposes, Croatia had a similar age composition of the population at the end of the 1960s, and in 1991, there were 19.7% young, 11.8% elderly, and 68.5% people of working age; the average age was 37.1 years, and the ageing index was 60.0 (PODGORELEC, KLEMPIĆ, 2007).

By 2013, the shares of young and elderly in Bosnia and Herzegovina had nearly equalized (young 15.4% and elderly 14.2%), the average age had

¹² In Bosnia and Herzegovina, a share of those who are not practical believers officially declare themselves to be Muslims, Catholics, or Orthodox Christians, due to their ethnic and cultural identity (CVITKOVIĆ, 2017).

¹³ The difference of up to 100% refers to the population of unknown age.

SLIKA 9. Udio Hrvata u stanovništvu Bosne i Hercegovine po petogodišnjim dobnim skupinama prema popisu 2013. godine
FIGURE 9 Share of Croats in the population of Bosnia and Herzegovina by five-year age group, according to the 2013 census
Izvor / Source: URL 11, BHAS, 2016.

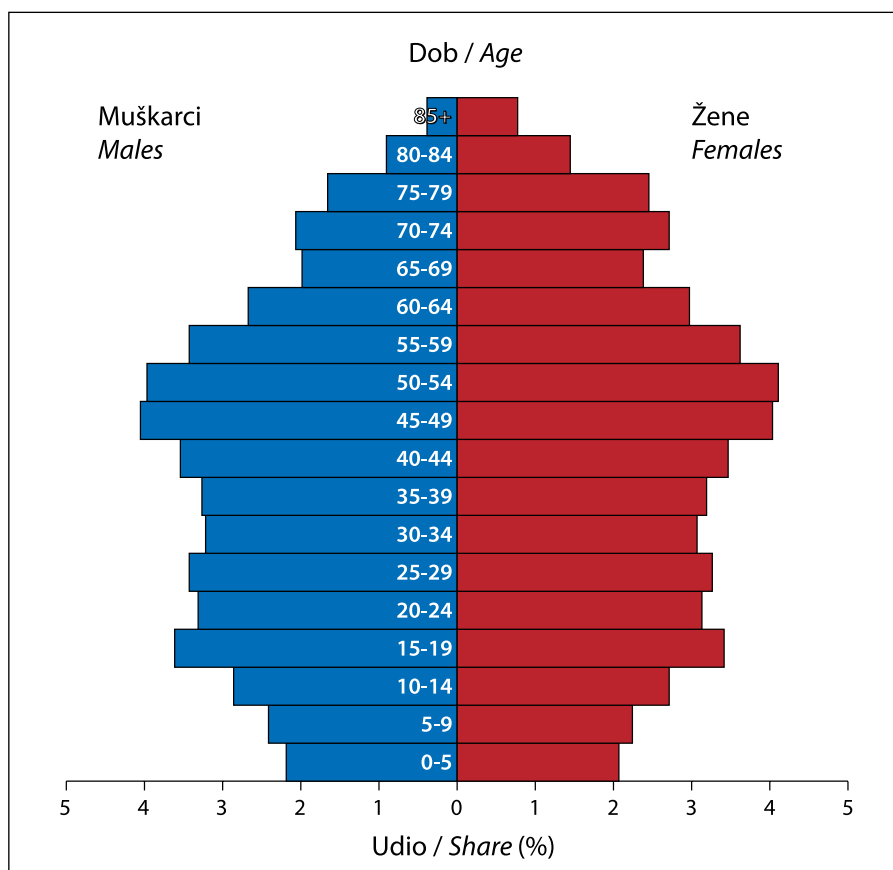
što se odražava u natprosječnoj zastupljenosti Hrvata u najstarijim petogodištima bosansko-hercegovačkog stanovništva (Sl. 9.).

U skladu s time dobno-spolna „piramida“ Hrvata Bosne i Hercegovine (Sl. 10.) ima kontraktivni oblik. Sužena „dječja baza“ odražava opadajuću razinu rodности, kao i iseljavanje koje je nastavljeno i nakon rata. Najveći udio imaju petogodišta od 45 do 49 godina i od 50 do 54 godine – generacije rođene na prijelazu iz rane u središnju etapu demografske tranzicije (KATZ, 2011.), a koje još nisu izložene povećanim stopama smrtnosti po dobi. Poslijeratni demografski oporavak (1996. – 1998.), kada su zabilježene najviše stope rodности u postkonfliktnom razdoblju, a djelomično i povratak obitelji s djecom koja su rođena u inozemstvu, zaslužni su za veću brojnost osoba u petogodištu 15 – 19 (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017.).

U spolnoj strukturi u svim petogodišnjim dobnim skupinama ispod 45 godina prevladavaju muškarci, a iznad 45 žene (Sl. 10.). U fertilnom kontingentu nema značajne neravnoteže po spolu, što je pozitivno sa stajališta bioreprodukcije, ali i pokazuje kako u recentnom iseljavanju

grown to 39.5, and the ageing index to 92.3 (URL 11). The age composition of Croats in Bosnia and Herzegovina was even worse: 14.5% young, 16.8% elderly, and 68.7% of working age, the average age of 40.8, and the ageing index of 115.6 (BHAS, 2016) – similar to the population of Croatia according to the 2011 census (URL 14). Along with somewhat lower birth rate, this was largely caused by long-term continuous emigration, which mostly consists of the young adult population (who leave and take their reproductive potential with them), and this is reflected in the above-average share of Croats in the oldest five-year age groups of the country's population (Fig. 9).

Accordingly, the age-sex pyramid of Croats in Bosnia and Herzegovina (Fig. 10) is constrictive. The narrowed base reflects the falling birth rate, as well as the emigration during and after the war. The greatest shares are found in the 45–49 and 50–54 groups – generations born at the transition from the early to the central stage of the demographic transition (KATZ, 2011), who have not yet been affected by increased mortality rates by age. The post-war demographic resurgence (1996–1998), when the highest birth rates in the post-conflict era were re-

SLIKA 10. Dobno-polna struktura Hrvata u Bosni i Hercegovini po petogodišnjim dobnim skupinama prema popisu 2013. godine

FIGURE 10 Age-sex structure of Croats in Bosnia and Herzegovina by five-year age group, according to the 2013 census

Izvor / Source: BHAS, 2016, URL 11

podjednako sudjeluje stanovništvo oba spola¹⁴. Prevazi žena u petogodištima od 45 do 65 godina uz „normalni“ diferencijalni mortalitet po spolu pridonose i višestruko veća ratna stradanja muškog stanovništva, koja su bila koncentrirana u dobi od 18 do 45 godina (TOKAČA, 2012.). Feminizacija starosti glavni je uzrok neravnoteže po spolu u ukupnom broju Hrvata (koeficijent feminiteta 103,4), koja je podjednaka kao u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine (103,8).

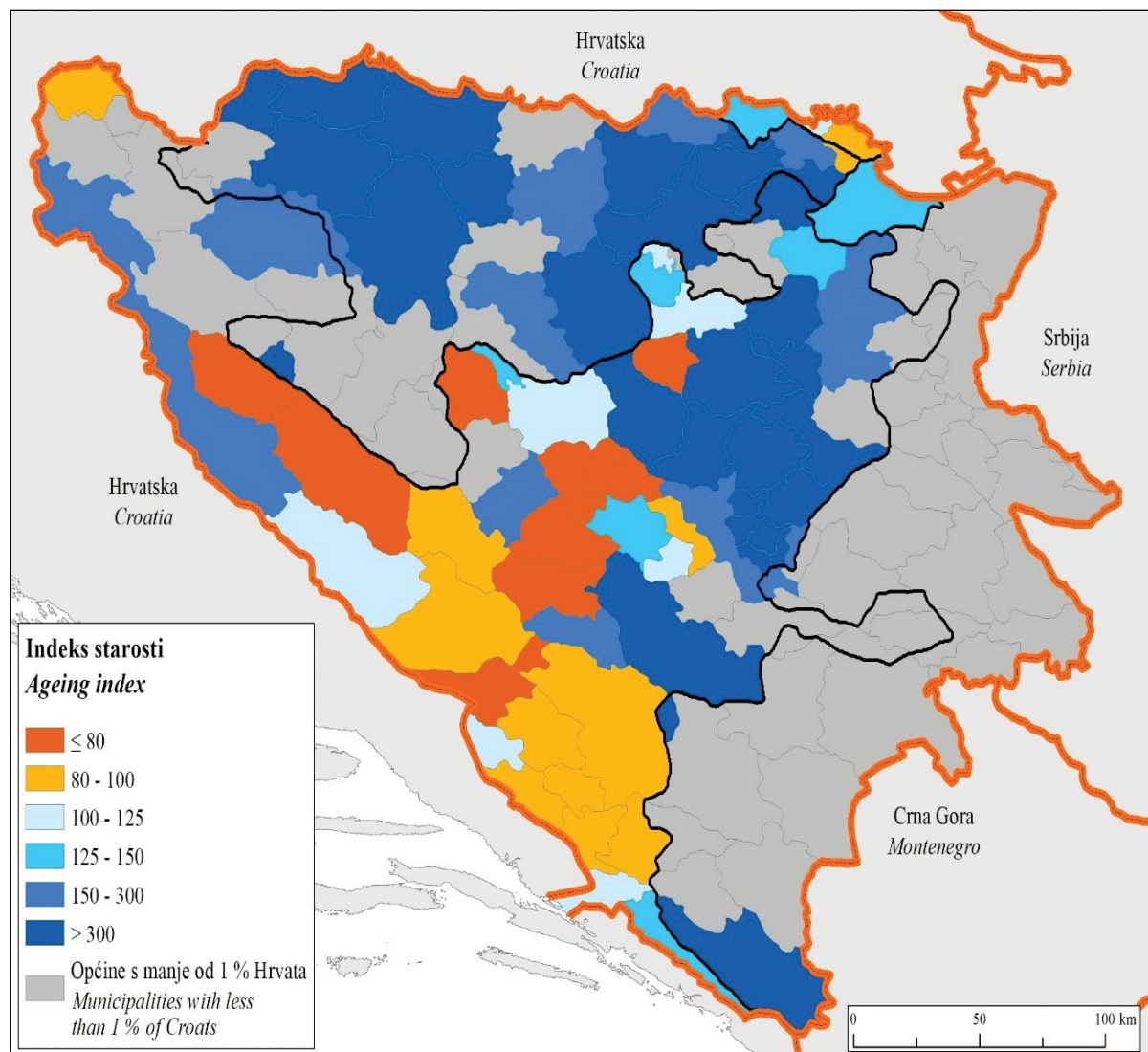
Među Hrvatima u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine postoje znatne razlike u dobnj strukturi, koje su u velikoj mjeri posljedica ratom uzrokovane migracije. Prosječno su najmlađi Hrvati Zapadnohercegovačkoga kantona (Tab. 7.), gdje se najnižim indeksom starosti (63,3) ističe općina Posušje (Sl. 11.). Nešto su

recorded, and the partial return of families with children who were born abroad, are responsible for a larger number of people in the 15–19 group (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017).

In the gender structure, there are more men in all groups under 45, and more women in groups above 45 (Fig. 10). There is no significant gender imbalance in the groups of child-bearing age, which is a positive in terms of reproduction, but also indicates that recent emigration consists equally of both sexes¹⁴. The preponderance of women in groups from 45 to 65, alongside the ‘normal’ differential mortality by gender, was also contributed to by much higher death toll among men during the war, which was concentrated in the age group 18 to 45 (TOKAČA, 2012). The feminization of ageing is the main cause of gender imbalance in the total number of Croats

¹⁴ Prema nalazima nekih istraživanja dominantno obilježje recentnog iseljavanja je odlazak kompletnih obitelji (JURIĆ, 2018.).

¹⁴ According to some research findings, the dominant characteristic of recent emigration is the departure of whole families (JURIĆ, 2018.).

SLIKA 11. Indeks starosti Hrvata u Bosni i Hercegovini po općinama prema popisu 2013. godine

FIGURE 11 Ageing index of Croats in Bosnia and Herzegovina by municipality, according to the 2013 census

Izvor / Source: BHAS, 2016.

stariji Hrvati u Srednjobosanskom kantonu, u kojemu, kao i kod ostalih demografskih pokazatelja, postoje velike razlike među općinama. Tako indeks starosti manji od 80 imaju Hrvati općina: Vitez (60,3), Jajce (63,1), Novi Travnik (68,7), Gornji Vakuf-Uskoplje (72,6) i Busovača (76,1). S druge strane, izrazito su stari Hrvati općine Bugojno (indeks starosti 254,5), kojih je većina izbjegla u ratu, a ostalo je pretežno starije stanovništvo. Uz navedene, samo je još u Hercegovačko-neretvanskom kantonu više mladih nego starih Hrvata. Nižim indeksom starosti tu se ističe općina Prozor-Rama (70,7), dok je izrazito staro preostalo hrvatsko stanovništvo općine Jablanica (194,4) i pogotovo Konjica (indeks starosti 1116,7), iz kojih je većina Hrvata izbjegla za vrijeme rata. Indeks starosti Hrvata ma-

(feminity ratio of 103.4), which is similar to the total population of Bosnia and Herzegovina (103.8).

Among Croats in various parts of Bosnia and Herzegovina, there are considerable differences in age structure, which is largely a consequence of wartime migration. On average, Croats are the youngest in Western Herzegovina Canton (Tab. 7), where the Municipality of Posušje stands out with the lowest ageing index (63.3) (Fig. 11). Croats in Central Bosnia Canton are somewhat older, but there are (as with other demographic indicators) large differences among municipalities. On the one hand, there are municipalities with the aging index of less than 80: Vitez (60.3), Jajce (63.1), Novi Travnik (68.7), Gornji Vakuf-Uskoplje (72.6), and Busovača (76.1). On the other hand, Croats in the Municipality of Bugojno are extremely old (aging index 254.5), be-

TABLICA 7. *Pokazatelji dobnog sastava Hrvata u Bosni i Hercegovini po entitetima i kantonima prema popisu 2013. godine*
TABLE 7 *Indicators of age composition of Croats in Bosnia and Herzegovina by entity and canton, according to the 2013 census*

Područje / Area	Velike dobne skupine (%) / Broad age groups (%)			Indeks starosti / Ageing indeks	Prosječna dob (godine) / Average age (years)
	Mladi / Young (0-14)	Zreli / Working age (15-64)	Stari / Elderly (65+)		
Bosna i Hercegovina / Bosnia and Herzegovina	14,5	68,7	16,8	115,6	40,8
Federacija Bosne i Hercegovine / Federation of Bosnia and Herzegovina	15,0	68,7	16,3	108,2	40,3
Unsko-sanski kanton / Una-Sana Canton	9,7	69,0	21,3	219,7	45,8
Posavski kanton / Posavina Canton	13,8	70,9	15,3	110,6	40,4
Tuzlanski kanton / Tuzla Canton	9,1	67,7	23,2	254,2	46,7
Zeničko-dobojski kanton / Zenica-Doboj Canton	12,4	68,3	19,3	155,1	42,8
Bosansko-podrinjski kanton / Bosnia-Podrinje Canton	0,0	62,5	37,5	-	53,4
Srednjobosanski kanton / Central Bosnia Canton	15,4	71,1	13,5	88,0	39,0
Hercegovačko-neretvanski kanton / Herzegovina-Neretva Canton	16,4	68,2	15,4	94,0	39,2
Zapadnohercegovački kanton / West Herzegovina Canton	17,8	67,0	15,2	85,9	38,5
Kanton Sarajevo / Sarajevo Canton	8,3	60,9	30,8	371,9	49,6
Kanton 10 / Canton 10	15,0	69,9	15,1	100,6	39,7
Republika Srpska / Republic of Srpska	7,0	67,5	25,5	363,0	49,1
Distrikt Brčko / Brcko District	11,9	71,7	16,4	137,2	42,0

Izvor / Source: BHAS, 2016.

nji od državnog prosjeka imaju još dva većinski hrvatska kantona: Kanton 10 i Posavski kanton. U Kantonu 10 nižim indeksom starosti ističu se općine Drvar (60,3) i Glamoč (61), gdje su nakon rata naseljeni Hrvati izbjegli iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine, ali kako ih se većina u međuvremenu odselila, riječ je o malom broju Hrvata na izrazito rijetko naseljenom području. U ostalim kantonima i Republici Srpskoj Hrvati su vrlo stari, prosječna dob je većinom iznad 45 godina, a stari su nekoliko puta brojniji od mladih. Kao iznimku vrijedi istaknuti samo hrvatsku enklavu Žepče u Zeničko-dobojskom kantonu (indeks starosti 65,8). Hrvati u 24 općine s hrvatskom većinom imaju indeks starosti 89,9 i prosječnu dob 38,9 godina, a u ostalim općinama indeks starosti 197,8 i prosječnu dob 44,8 godina.

cause most of the Croatian population fled during the war, and those that remained were mostly the elderly. In addition to the mentioned two cantons, Herzegovina-Neretva Canton is the only one where there are more young than elderly Croats. The Municipality of Prozor-Rama stands out with a lower ageing index (70.7). As opposed to that, the remaining Croatian population of the municipalities of Jablanica and especially Konjic is extremely old (ageing index values of 194.4 and 1,116.7 respectively), because the vast majority of the Croats fled during the war. The ageing index of Croats is lower than the country's average in two other majority Croatian cantons: Canton 10 and Posavina Canton. In Canton 10, the municipalities of Drvar and Glamoč stand out with a lower aging index (60.3 and 61.0 respectively), because some Croats who fled from other parts of Bosnia and Herzegovina

VJERSKA STRUKTURA

Popis 2013. godine pokazao je izrazitu podudarnost nacionalnog i konfesionalnog identiteta stanovništva Bosne i Hercegovine (CVITKOVIĆ, 2017.). Kod Bošnjaka i Srba podudarnost je praktički stopostotna, dok je broj katolika u odnosu na broj Hrvata manji za 0,71 % (unatoč tome što su se kao katolici izjašnjavali i pripadnici slovenske, slovačke, talijanske, poljske, češke manjine). Ipak, velika većina Hrvata u Bosni i Hercegovini prema vjeroispovijesti su katolici (98 %). Agnostici i ateisti čine 0,9 %, muslimani 0,3 %, a pravoslavci 0,2 % ukupnog broja Hrvata. Katoličanstvo je dominantna vjeroispovijest Hrvata u svim dijelovima zemlje, no ipak se mogu uočiti neke prostorne razlike.

U tri većinski hrvatska i dva miješana bošnjačko-hrvatska kantona udio Hrvata koji su katolici je iznad 99 % (prosječno 99,4 %), dok je u ostatku Bosne i Hercegovine taj udio nešto niži (prosječno 93,9 %). Najniži je u Unsko-sanskom kantonu (78,6 %), gdje su malobrojni Hrvati izloženi asimilaciji većinskog bošnjačkog stanovništva (čemu pogoduje činjenica da na tom području nije bilo bošnjačko-hrvatskog sukoba) te ih se 14,1 % izjašnjavaju kao muslimani, što čini približno polovicu svih Hrvata muslimana u Bosni i Hercegovini. Manji udio katolika (84,5 %) karakterizira i Hrvate u Sarajevskom kantonu, kojih je 9,7 % ateista i agnostika. Razlog tome je slabiji utjecaj tradicije i religije u većim urbanim sredinama, a i tu je udio Hrvata nizak te dolazi do asimilacije i napuštanja vjere kroz mješovite brakove. I u Republici Srpskoj, gdje su Hrvati spali na samo 2,4 % ukupnog stanovništva, udio katolika je niži od prosjeka (92,8 %), a 3 % ih je pravoslavne vjere, što čini oko tri četvrtine Hrvata pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (URL 12).

JEZIČNA STRUKTURA

Kako je jezik najvažniji dio kulture i cjelokupnoga identiteta jednoga naroda (MUSA, MUSA, 2017.), i struktura stanovništva prema materinskom jeziku usko je povezana s narodnosnom

resettled here, but since many of them left in the meantime, it is actually a small absolute number of Croats in a very sparsely populated area. In the remaining cantons and the Republika Srpska, Croats are very old, with an average age mostly above 45, and the elderly outnumber the young several times over. As an exception, only the Croatian enclave Žepče in Zenica-Doboj Canton is worth mentioning, with an aging index of 65.8. In the 24 municipalities where the majority population is Croatian, Croats have an average ageing index of 89.9 and an average age of 38.9, while in municipalities where Croats are not the majority the average ageing index is 197.8 and the average age 44.8 years.

RELIGIOUS COMPOSITION

The 2013 census showed a strong concordance between the ethnic and religious identity of the population of Bosnia and Herzegovina (CVITKOVIĆ, 2017). Among Bosniaks and Serbs the concordance is nearly 100%, while the number of Catholics in relation to the number of Croats is off by 0.71% (despite the fact that members of the Slovenian, Slovakian, Italian, Polish, and Czech minorities declared themselves as Catholic). Even so, the vast majority of Croats in the country are Catholics (98.0%). Agnostics and atheists make up 0.9%, Muslims 0.3%, and Orthodox Christians 0.2% of the total number of Croats. Catholicism is the dominant religion of Croats in all parts of the country, but there are certain spatial differences.

In the three Croatian majority and two mixed Bosniak-Croatian cantons, the share of Croats that are also Catholics is over 99% (99.4% on average), while this share is somewhat lower in the rest of Bosnia and Herzegovina (93.9% on average). The lowest percentage is in Una-Sana Canton (78.6%), where Croats (who are few) are exposed to assimilation by the majority Bosniak population (which is favoured by the fact that there was no Bosniak-Croat conflict in this area during the war), and 14.1% of them declared themselves as Muslims, which is roughly half of all Croatian Muslims in Bosnia and Herzegovina. The Croats of Sarajevo Canton are somewhat less uniformly Catholic (84.5%), as 9.7% are either atheist or agnostic.

strukturu, ali ipak manje nego vjerska. Od ukupnog broja Hrvata u Bosni i Hercegovini 93,8 % govori hrvatski jezik kao materinski. Taj udio je niži od udjela Bošnjaka koji govore bošnjački jezik (99,6 %) i Srba koji govore srpski jezik kao materinski (98,1 %). Kao i kod vjerske strukture, mogu se uočiti razlike među Hrvatima u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine. U tri većinski hrvatska i dva miješana bošnjačko-hrvatska kantona udio Hrvata koji govore hrvatski kao materinski jezik je 99,2 %. U ostalom dijelu Bosne i Hercegovine taj udio je znatno niži, samo 77,6 %. U Sarajevskom kantonu hrvatski je materinski jezik za 62,5 % Hrvata, a bošnjački za 25,4 %. U Unsko-sanskom kantonu odgovarajući udjeli su 66,1 % hrvatski i 30,3 % bošnjački, a u Tuzlanskom 68,3 % hrvatski i 23 % bošnjački. U Republici Srpskoj udio Hrvata koji govore hrvatski kao materinski jezik je također nizak (66,3 %), a 17 % Hrvata govori srpskohrvatski i 12,5 % srpski (URL 12). Vidljivo je, dakle, kako je udio Hrvata koji govore hrvatski znatno veći u sredinama gdje čine većinu ili značajnu manjinu stanovništva. Uzrok tome je asimilacija Hrvata u sredinama u kojima čine mali udio u stanovništvu prihvatanjem jezika većinskog naroda (KUKIĆ, 2017.). Također, u svim dijelovima Bosne i Hercegovine sa značajnijim udjelom Hrvata te u većim gradovima postoje osnovne i srednje škole koje nastavu izvode na hrvatskom jeziku, a u Mostaru i sveučilište (jedino izvan Hrvatske s nastavom na hrvatskom jeziku).

DEMOGRAFSKA PERSPEKTIVA

Multinacionalni i multikonfesionalni karakter Bosne i Hercegovine posljednjim je ratom zamijenjen trodijelnom nacionalnom i konfesionalnom homogenizacijom. Pri tome su Hrvati, iako najmalobrojniji narod, najmanje homogenizirani: samo 57 % ih je 2013. živjelo u nacionalno homogenim općinama (Srba 91,4 %, Bošnjaka 79,8 %), a 68,1 % u općinama u kojima su bili većinsko stanovništvo (Srba 92,4 %, Bošnjaka 84 %). S druge strane, najviše je Hrvata živjelo u binarnim općinama, najviše ih je do 10 % u

The reason for this is the weaker influence of tradition and religion in larger urban areas, as well as conversion to other religions as a result of marriage. In the Republika Srpska, where Croats make up a mere 2.4% of the population, the share of Catholics is also lower than average (92.8%), and 3.0% of Croats are Orthodox Christians, which is roughly three-fourths of the Orthodox Croats in Bosnia and Herzegovina (URL 12).

LINGUISTIC COMPOSITION

As language is the most important part of the culture and identity of a nation (MUSA, MUSA, 2017.), the structure of the population according to mother tongue (although the languages spoken in Bosnia and Herzegovina are mutually intelligible) is closely linked with the ethnic structure, but still less than the religious structure. Of the total number of Croats in Bosnia and Herzegovina, 93.8% speak Croatian as their mother tongue. This share is lower than the share of Bosniaks who speak Bosnian (99.6%), and Serbs who speak Serbian (98.1%). As is the case with religious structure, there are differences among Croats in various parts of the country. In the three majority Croatian cantons and the two Bosniak-Croatian cantons, the share of Croats who speak Croatian as their mother tongue is 99.2%. In other parts of Bosnia and Herzegovina, this share is much lower, only 77.6%. In Sarajevo Canton, Croatian is the mother tongue for 62.5% of Croats, and Bosnian for 25.4%. In Una-Sana Canton, 66.1% of Croats speak Croatian and 30.3% speak Bosnian, and in Tuzla Canton, this share is 68.3% for Croatian and 23.0% for Bosnian language. In the Republika Srpska, the share of Croats who speak Croatian as their mother tongue is also low (66.3%), and 17.0% of Croats speak Serbo-Croatian and 12.5% Serbian (URL 12). It is evident that the share of Croats who speak Croatian as their mother tongue is significantly higher in areas where Croats are the majority or significant minority population. The reason for this is the assimilation of Croats in areas where they make up a small part of the population by adopting the language of the majority (KUKIĆ, 2017). Furthermore, in all parts of the country

strukturi stanovništva neke općine, kao i ispod 1 % (CVITKOVIĆ, 2017.), što ih čini najpodložnijima asimilaciji i depopulaciji.

Glavna obilježja suvremenoga demografskog razvoja Bosne i Hercegovine su: denatalitet, rapidno starenje stanovništva, stalno iseljavanje populacije u optimalnoj radnoj i reproduktivnoj dobi, rast stope mortaliteta zbog rastućeg udjela starih osoba te depopulacija uzrokovana prevagom negativnih nad pozitivnim komponentama ukupnoga kretanja stanovništva (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017.). Navedeno u još većoj mjeri vrijedi za hrvatsko stanovništvo Bosne i Hercegovine jer su svi analizirani pokazatelji nepovoljniji u odnosu na ukupno stanovništvo.

U uvjetima niskog životnog standarda,¹⁵ visoke nezaposlenosti,¹⁶ sveprisutne korupcije te političke nestabilnosti – te je probleme kao ključne istaknula većina ispitanika u istraživanju emigracijskih aspiracija građana Bosne i Hercegovine (ČIČIĆ I DR., 2019.) – teško je očekivati promjenu negativnih demografskih trendova. Što se tiče Hrvata, tome treba pridodati izrazito nizak stupanj urbanizacije i nedostatak većih gradova, izuzev Mostara, kao polova razvoja većinski hrvatskih područja. Stoga su za Hrvate u Bosni i Hercegovini nastavak depopulacije i intenziviranje demografskog starenja sasvim izvjesna perspektiva.

Restriktivni socioekonomski uvjeti bioreprodukcije (nezaposlenost i angažman visokog postotka radne snage na prekarnim poslovima, koji su najprisutniji među mladima) rezultirali su spuštanjem TFR-a u Bosni i Hercegovini na razinu koja je među najnižima u svijetu (1,2 djece po ženi 2019. godine; URL 4, URL 5). Osim toga, selektivnost iseljavanja po dobi dodatno smanjuje bioreprodukcijски potencijal stanovništva. To znači da rađanje ovisi o brojčano sve manjim generacijama, što uz nepostojanje odgovarajućih mjera populacijske politike (EMIRHAFIZOVIĆ, 2018.) vodi daljnjem smanjivanju nataliteta.

Uz snažne potisne čimbenike iseljavanja, emigracijskim trendovima u novije vrijeme pridodaje

with a significant share of Croats, as well as in larger cities, there are primary and secondary schools that hold classes in Croatian, and there is a university in Mostar (the only one outside of Croatia to hold classes in Croatian).

DEMOGRAPHIC PROSPECTS

During the war in the 1990s, the multinational and multiconfessional character of Bosnia and Herzegovina was replaced by a tripartite ethnic and religious homogenization. Despite being the least numerous, Croats ended up as the least homogenized ethnicity: only 57% lived in ethnically homogeneous municipalities in 2013 (compared to 91.4% of Serbs and 79.8% of Bosniaks), and only 68.1% lived in municipalities where they were the majority (compared to 92.4% of Serbs and 84.0% of Bosniaks). In contrast, more Croats than Bosniaks or Serbs lived in binary municipalities, or in municipalities where they made up less than 10%, as well as less than 1% of the total population (CVITKOVIĆ, 2017), which makes them the most susceptible to assimilation and depopulation.

The main characteristics of modern demographic development in Bosnia and Herzegovina are falling birth rates, rapidly ageing population, continuous emigration of population in the prime working and reproductive years, growing mortality rates due to the growing share of elderly, and depopulation caused by the negative components of total population change outweighing positive components (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017). All of the aforementioned applies to an even greater extent to the country's Croatian population, because all of the analysed indicators are less favourable for them than for the rest of the population.

In conditions of low living standards,¹⁵ high unemployment,¹⁶ ubiquitous corruption, and political instability (these are problems that most respondents in the study of emigration aspirations of the citizens of Bosnia and Herzegovina emphasized as key – ČIČIĆ ET AL., 2019), it is hard to expect that the

¹⁵ BDP p. c. 2019: Bosna i Hercegovina 6119,8 USD, Hrvatska 15311,8 USD, Europska unija 35089,3 USD (URL 6).

¹⁶ Stopa registrirane nezaposlenosti 2019: 33,3 % (URL 9).

¹⁵ GDP per capita in 2019: USD 6,119.8 in Bosnia and Herzegovina; USD 15,311.8 in Croatia; and USD 35,089.3 in the European Union (URL 6).

¹⁶ Registered unemployment rate in 2019: 33.3% (URL 9).

nosi pristupanje Hrvatske Europskoj uniji, koje hrvatskim državljanima (uključujući bosansko-hercegovačke Hrvate) olakšava useljavanje u razvijene europske zemlje, zatim zaključivanje sporazuma o zapošljavanju Bosne i Hercegovine sa Slovenijom i Njemačkom, kao i promjena migracijske politike Europske unije usmjerena na poticanje useljavanja osoba s deficitarnim zanimanjima (ČIČIĆ I DR., 2019.). U takvim okolnostima za očekivati je nastavak odljeva stanovništva, koji će se postupno smanjivati sa sužavanjem demografskoga kontingenta koji najviše sudjeluje u iseljavanju.

Nedostatno rađanje i odljev mlađeg stanovništva, uz produljenje prosječnoga životnog vijeka, rezultiraju ubrzanim demografskim starenjem. Uz jačanje biološke regresije, to će imati i višestruke socijalne i ekonomske implikacije, u smislu potrebe osiguranja odgovarajuće kvalitete života sve brojnijega starog stanovništva s jedne strane te starenja radne snage i smanjenja stope ekonomske aktivnosti s druge, što je u uvjetima relativne ekonomske nerazvijenosti poseban izazov.

Na nižim prostornim razinama perspektiva je najlošija u područjima gdje je Hrvata već sada malo. Njihova su demografska obilježja najnepovoljnija, a izloženost asimilaciji najveća tako da je nestajanje Hrvata u tim područjima nezaustavljivo. To se odnosi na praktički cijelu Republiku Srpsku, uključujući dijelove Bosanske Posavine u kojima se uspio održati nešto veći udio Hrvata, ali vrlo nepovoljne dobne strukture. Bolju perspektivu nemaju ni Hrvati u većini bošnjačkih kantona Federacije BiH, gdje su jedino u Zeničko-dobojskom kantonu preostale dvije jače hrvatske enklave – Žepče (s relativno povoljnim demografskim obilježjima) i Usora.

Iako je u posljednjem međupopisnom razdoblju izgubio četvrtinu hrvatskoga stanovništva, Srednjobosanski kanton još uvijek je područje velike koncentracija Hrvata, koji čine znatan udio u ukupnom stanovništvu i imaju relativno povoljna demografska obilježja. Tu su i četiri od deset najvećih gradskih naselja u zemlji s hrvatskom većinom, ali nijedno od njih nema ni 10 000 stanovnika. Nepovoljna je okolnost i to što područja s hrvatskom većinom nisu kompaktna.

current negative demographic trends will change in the near future. As far as the Croats are concerned, the extremely low degree of urbanization and the lack of larger cities, with the exception of Mostar, that would serve as pillars of development in majority Croatian areas further exacerbate these issues. Therefore, for Croats in Bosnia and Herzegovina, the continuation of depopulation and the acceleration of demographic ageing are quite certain.

Restrictive socio-economic conditions for starting a family (unemployment and engagement of a high percentage of the work force in precarious jobs, which are most prevalent among young people) have resulted in TFR in Bosnia and Herzegovina dropping to a level that is among the lowest in the world (1.2 children per woman in 2019; URL 4, URL 5). Additionally, age-selective emigration further reduces the reproductive potential of the population. This means that the number of births is dependent on shrinking generations, which, along with the lack of appropriate population policy (EMIRHAFIZOVIĆ, 2018), is leading to a further decrease in birth rate.

In addition to the strong push factors for emigration, Croatia's accession to the European Union has contributed to emigration by making it easier for Croatian citizens (including Bosnian Croats) to immigrate into developed European countries. Furthermore, the conclusion of employment agreements between Bosnia and Herzegovina and Slovenia and Germany, as well as changes in the migration policy of the European Union aimed at encouraging the immigration of those in shortage occupations, has also contributed to emigration (ČIČIĆ ET AL., 2019). In such circumstances, a continuation of the population outflow is to be expected, which will eventually decrease with the shrinking of the demographic cohort that predominates in emigration.

Insufficient births and emigration of the younger population, combined with increasing life expectancy, have resulted in accelerated demographic ageing. This, alongside strengthening biological regression, will have multifaceted social and economic implications, in terms of the need to ensure appropriate quality of life for the increasing elderly population, as well as dealing with an aging workforce and lower levels of economic activity.

Premda postoji potencijal za revitalizaciju, negativni demografski trendovi i ovdje vode daljnjem smanjenju broja i udjela Hrvata. U Posavskom kantonu Hrvati čine više od tri četvrtine stanovništva, ali iseljavanjem i izrazito negativnim prirodnim kretanjem broj im se ubrzano smanjuje.

Demografska slika Hrvata najpovoljnija je u zapadnoj Hercegovini i Završju – najvećem kontinuiranom području s većinskim hrvatskim stanovništvom, koje okuplja oko polovine ukupnog broja Hrvata u Bosni i Hercegovini. Između popisa 1991. i 2013. na tom se području povećao i broj i udio Hrvata, što je usporilo demografsko starenje i prirodnu depopulaciju. Međutim, depopulacijski procesi i ovdje uzimaju maha pa bez odgovarajuće razvojne i populacijske politike dugoročna demografska perspektiva ni ovoga područja nije optimistična.

Uz smanjivanje udjela u ukupnom stanovništvu, depopulacijski procesi različitog tempa i intenziteta vode potpunom nestanku Hrvata u velikim dijelovima Bosne i Hercegovine, sažimanju područja naseljenih Hrvatima i njihovoj koncentraciji na jugozapadu zemlje.

ZAKLJUČAK

Kontinuirano smanjivanje broja i udjela Hrvata u ukupnom stanovništvu, sažimanje područja sa značajnijim udjelom Hrvata, prirodna i emigracijska depopulacija, ubrzano demografsko starenje te nizak stupanj urbanizacije i potkapacitiranost centralnih naselja na područjima koja naseljavaju glavna su demogeografska obilježja Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ona su rezultat složenog historijsko-geografskog razvoja, rata koji je u procesu raspada Jugoslavije zahvatio Bosnu i Hercegovinu te loše ekonomske i političke situacije u poslijeratnom razdoblju. Za ublažavanje negativnih trendova nužno je hitno donošenje mjera pronatalitetne populacijske politike (dok još postoji demografska baza na koju se tim mjerama može djelovati) i poboljšanje ekonomske situacije kojim bi se umanjile emigracijske aspiracije mladih i stvorili povoljniji uvjeti za reprodukciju stanovništva. Uz to, veliki je demografski i razvojni potencijal brojnoga

Finding answers to these issues under conditions of relative economic underdevelopment will be a considerable challenge.

At sub-national levels, the outlook is worst in areas where there are already few Croats. Their demographic characteristics are the least favourable, and they are exposed to the highest assimilation pressure. This means that Croats are almost certainly destined to disappear from such areas. This relates to the entirety of the Republika Srpska, including the parts of Bosnian Posavina, where a decent share of Croats still lives (albeit with a very unfavourable age structure). Croats in majority Bosniak cantons in the Federation do not have better prospects, as only two larger Croatian enclaves remain in Zenica-Doboj Canton: Žepče (with relatively favourable demographic characteristics) and Usora.

Although its Croatian population decreased by one quarter in the last intercensal period, Central Bosnia Canton still has large concentrations of Croats, who make up a significant share of the total population and have relatively favourable demographic characteristics. Moreover, four of the ten largest urban settlements in the country that have Croatian majorities are located in this canton, but none of them have more than 10,000 inhabitants. The fact that Croatian majority areas are not compact is also an unfavourable situation. Even though there is a potential for revitalization, negative demographic trends are leading to a further reduction in the number and share of Croats. In Posavina Canton, Croats account for over three quarters of the population, but their total number is shrinking due to emigration and very negative natural change.

The demographic profile of Croats is the most favourable in west Herzegovina and Završje – the largest continuous area with a Croatian majority, which contains roughly half of the total Croatian population of Bosnia and Herzegovina. Between the 1991 and 2013 censuses, the number of Croats and their share in the total population increased, which slowed demographic ageing and natural depopulation. Depopulation processes, however, are also taking their toll there, and without appropriate development and population policies, the long-term demographic prospects are not optimistic.

iseljeništa (ŠTERC I DR., 2018.), koje bi trebalo stimulirati na povratak. Takve politike bile bi na korist cjelokupnoga stanovništva Bosne i Hercegovine i trebale bi se provoditi na svim razinama vlasti, a naročito bi se tim ciljevima u okvirima svojih nadležnosti trebale posvetiti kantonalne i općinske vlasti na većinski hrvatskim područjima. Na dulji rok približavanje Bosne i Hercegovine Europskoj uniji stvorit će uvjete za brži razvoj zemlje, a za to je nužno da političke strukture prevladaju partikularne interese i posvete se provođenju potrebnih reformi.

Along with the decrease in their share in the total population, depopulation processes of varying pace and intensity are leading to the total disappearance of Croats from large areas in Bosnia and Herzegovina, the reduction in the size and number of areas settled by Croats, and the concentration of the remaining Croats in the southwestern part of the country.

CONCLUSION

Continuous reduction in the number of Croats and their share in the total population, shrinking areas with significant shares of Croats, natural depopulation and emigration, accelerating demographic ageing, along with low urbanization level and lack of higher-order central settlements in areas where Croats live, are the main demographic characteristics of Croats in Bosnia and Herzegovina. These are the result of a complex historical-geographical development, the war following the collapse of Yugoslavia, and the poor economic and political situation in the post-war era. In order to mitigate the negative trends, emergency measures aimed at boosting birth rates (while there is still a demographic base on which such measures can be effective) must be adopted, and the economic situation must be improved to slow down emigration and create more favourable conditions for population reproduction. Additionally, the great demographic potential of the diaspora should be incentivized to return (ŠTERC ET AL., 2018). Such policies would benefit the entire population of Bosnia and Herzegovina and should be carried out at all levels of governance, especially in areas with majority Croatian population. In the long term, closer ties between Bosnia and Herzegovina and the European Union could create conditions for faster development of the country, but for this to happen the political structures would have to overcome particular interests and dedicate themselves to the implementation of the necessary reforms.

IZVORI I LITERATURA / SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- CVITKOVIĆ, I. (2005): *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini: Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, pp. 316.
- CVITKOVIĆ, I. (2017): Nacionalna i konfesionalna slika Bosne i Hercegovine, u: *Demografske i etničke promjene u BiH*, (ur. Cvitković, I.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 27-47, DOI: 10.5644/PI2017.172.02.
- ČIČIĆ, M., TRIFKOVIĆ, M., HUSIĆ-MEHMEDOVIĆ, M., EFENDIĆ, A., TURULJA, A., EMIRHAFIZOVIĆ, M. (2019): *Studija o emigracijama: Bosna i Hercegovina*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, pp. 132.
- Demografija u Brčko Distriktu BiH 2001-2019*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), Brčko.
- Demografska statistika 2001-2019*, Republički zavod za statistiku (RZSRS), Banja Luka.
- EMIRHAFIZOVIĆ, M. (2018): Kad demografska zima zakuca na vrata: Denatalitet i prirodna depopulacija u Bosni i Hercegovini, *Context*, 5 (1), 7-24.
- EMIRHAFIZOVIĆ, M., ZOLIĆ, H. (2017): Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine, u: *Demografske i etničke promjene u BiH*, (ur. Cvitković, I.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 11-26, DOI: 10.5644/PI2017.172.01.
- Informacija o realizaciji Aneksa VII Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (MLJPI BiH), Sarajevo, 2002.
- JUKA, S. (1995): Vanjske migracije iz zapadne Hercegovine, *Migracijske teme*, 11 (2), 187-206.
- JURIĆ, T. (2018): Politički aspekti iseljavanja Hrvata iz Bosne i Hercegovine u Njemačku, *Mostariensia*, 22 (1), 197-211.
- KATZ, V. (2011): Proces demografske tranzicije u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 20. stoljeća, u: *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju – zbornik radova*, (ur. Kamberović, H.), Institut za istoriju, Sarajevo, 273-293.
- KUKIĆ, S. (2017): Stanovništvo prema materinskom jeziku i spolno-dobnoj strukturi, u: *Demografske i etničke promjene u BiH*, (ur. Cvitković, I.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 48-55, DOI: 10.5644/PI2017.172.03.
- MARIĆ, M. (2017): Depopulacija hrvatskog stanovništva u BiH tijekom 20. stoljeća: utjecaj ratova i izbjeglištva na primjeru katoličke župe Stjepan Krst, *Motrišta*, 93/94, 55-71.
- MARKOTIĆ, A. (1995): Hrvati u BiH (ratno raspućenje ili dekroatizacija Bosne), u: *I. Hrvatski geografski kongres*, (ur. Pepeonik, Z.), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 221-227.
- MRDULJAŠ, S. (2008): Veličina etničkih prostora u Bosni i Hercegovini (1991.) i njihova podjela po Daytonskome mirovnom ugovoru (1995.), *Politička misao*, 45 (3-4), 221-245.
- MRDULJAŠ, S. (2013): Etnička struktura prostora pod kontrolom Republike Srpske, Hrvatskog vijeća obrane i Armije Bosne i Hercegovine prema popisu stanovništva iz 1991. godine, *Polemos: Časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 31 (1), 15-35.
- MUSA, Š., MUSA, M. (2017): Hrvatski jezik kao čimbenik u zaštiti demografske perspektive Hrvata, *Motrišta*, 93/94, 116-130.
- PEJANOVIĆ, M. (2010): Demografsko-migracijski problemi u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini, u: *Hrvati u BiH: Ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet*, (ur. Markešić, I.), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Zagreb, 35-44.
- PODGORELEC, S., KLEMPIĆ, S. (2007): Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj, *Migracijske i etničke teme*, 23 (1-2), 111-134.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2013: Stanovništvo hrvatske etničke pripadnosti po općinama/gradovima*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), Sarajevo, 2016.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991: Nacionalni sastav stanovništva*,

- Statistički bilten 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine (DZS R BiH), Sarajevo, 1993.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991: Građani R BiH na privremenom radu – boravku u inostranstvu*, Statistički bilten 235, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine (DZS R BiH), Sarajevo, 1994.
- ŠTERC, S., MILIČEVIĆ, M., HERCEG, N. (2018): Revitalizacijski potencijal hrvatskoga naroda, *Motrišta*, 93/94, 7-25.
- TABEAU, E., BIJAK, J. (2005): War-related Deaths in the 1992-1995 Armed Conflicts in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results, *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*, 21 (2-3), 187-215, DOI> 10.1007/s10680-005-6852-5.
- TOKAČA, M. (2012): *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995 / The Bosnian book of the dead: human losses in Bosnia and Herzegovina 1991-1995*, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, pp. 1008.
- URL 1, *Dayton Agreement boundaries with internal federation holdings: April 1996: [Bosnia and Herzegovina]*, Library of Congress, Washington, <https://www.loc.gov/item/2009584232>, 10. 3. 2022.
- URL 2, *Demografija 2014 (tematski bilten)*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2015/DEM_00_2014_TB_1_BS.pdf, 20. 5. 2022.
- URL 3, *Demografija 2015 (tematski bilten)*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2017/DEM_00_2015_TB_1_BS.pdf, 8. 2. 2022.
- URL 4, *Demografija 2020 (tematski bilten)*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/DEM_00_2020_TB_1_BS.pdf, 28. 6. 2022.
- URL 5, *Fertility Rate*, United Nations – Population Division (2019 Revision) prema Our World in Data, <https://ourworldindata.org/fertility-rate>, 28. 6. 2022.
- URL 6, *GDP per capita (current US\$)*, The World Bank, Washington, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, 28. 6. 2022.
- URL 7, *Informacija o povratku izbjeglica i raseljenih osoba u BiH za period 1995-2010. godine*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2011, <http://mhrr.gov.ba/PDF/Izbjeglice/INFORMACIJA%20O%20POVRATKU%20DO%202010.pdf>, 14. 4. 2022.
- URL 8, *Migracioni profil Bosne i Hercegovine za 2020. godinu*, Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, <http://msb.gov.ba/PDF/210620211.pdf>, 14. 4. 2022.
- URL 9, *Odluka o usvajanju plana o smjernicama politika tržišta rada i aktivnim mjerama zapošljavanja u Bosni i Hercegovini za 2020. godinu*, Službeni glasnik BiH, broj 80/20, Sarajevo, 2020, <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/Dr8V0FyWuC4=>, 28. 6. 2022.
- URL 10, *Popis 2013 u BiH*, <http://www.statistika.ba>, 10. 3. 2022.
- URL 11, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013: Knjiga 01, Starost i spol, bračni status, fertilitet ženskog stanovništva*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, <https://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=1>, 20. 5. 2022.
- URL 12, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013: Knjiga 02, Etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest, materinji jezik*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, <https://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=2>, 10. 6. 2022.
- URL 13, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013: Sistematski/sustavni spisak općina i naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, https://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/nas_mjestaBiH.pdf, 20. 2. 2022.
- URL 14, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011: Kontingenti stanovništva po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_03/H01_01_03.html, 20. 5. 2022.
- URL 15, *Revidirana strategija Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Daytonskog mirovnog sporazuma*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2010, <http://www.mhrr.gov.ba/>

PDF/Izbjeglice/Revidirana%20strategija%20Hrvatski.pdf, 14. 4. 2022.

URL 16, Zwierzchowski, J., Tabeau, E. (2010): Rat u Bosni i Hercegovini 1992.-1995.: prebrojavanje žrtava čiji je rezultat manji od realnog putem procjene višestrukih sistema na osnovu popisa stanovništva (Prijevod; Original: engleski). Referat za konferenciju „*International Research Workshop on The Global Costs of Conflict*“ / *Međunarodna istraživačka radionica na temu „Globalna cijena sukoba“*, The Households in Conflict Network (HiCN) i The German Institute for Economic Research (DIW Berlin), 1.-2. februar 2010., Berlin, https://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/bcs/bih_referat_konf_100201.pdf, 14. 4. 2022.

VUKŠIĆ, T. (2010): Demografski pogled na stanje katolika (Hrvata) u Bosni i Hercegovini (1996-2008), u: *Hrvati u BiH: Ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet*, (ur. Markešić, I.), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Zagreb, 45-62.

VUKŠIĆ, T. (2020): Smanjivanje broja katolika u Bosni i Hercegovini i potreba da se ono zaustavi, *Crkva u svijetu*, 55 (3), 535–552, DOI: 10.34075/cs.55.3.6.

Živorodeni i umrli prema nacionalnoj-etničkoj pripadnosti 2001-2019, Federalni zavod za statistiku (FZS), Sarajevo.